

บทที่ 3

การสร้างคำกิตก์ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์

คำศัพท์ที่มีใช้อยู่ในภาษาบาลี อาจแบ่งออกอย่างกว้าง ๆ ได้ 2 ประเภท คือ

1. อนิพัตนปาฏิทิกะ (สัตตชาติศัพท์) หมายถึง ศัพท์ที่มีใช้มาแต่เดิม ไม่จำเป็นต้องค้นหาที่มาของศัพท์ว่า สร้างมาจากธาตุ และปัจจัยอะไร เช่น กัม (น้ำ), ขัม (ฟ้า), กุ (คำพูด) เป็นต้น

2. นิพัตนปาฏิทิกะ (สัตตัญติศัพท์) หมายถึง ศัพท์ที่สร้างขึ้นใช้ในภาษาโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น กิตก์ สมาส และตัทธิต เป็นต้น เพื่อใช้เป็นนามศัพท์บ้าง กริยาศัพท์บ้าง สามารถค้นหาที่มาของศัพท์ได้ว่า มาจากธาตุและปัจจัยอะไร เช่น สาวโก (ผู้ฟัง), กุมภกาโร (ช่างหม้อ), รชช (ความเป็นพระราช) เป็นต้น

ในการสร้างคำประเภทนามศัพท์ กิตก์ เป็นวิธีการที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะเป็นพื้นฐานในการสร้างคำชนิดอื่น สมาสก็ดี ตัทธิตก็ดี ต้องอาศัยคำศัพท์จากกิตก์ไปใช้ในการสร้างคำเกือบทั้งสิ้น

ความหมายของกิตก์

กิตก์ เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่ง ใช้สำหรับประกอบข้างท้ายธาตุ หรือคำกริยา เพื่อสร้างคำเป็นนามศัพท์หรือกริยาศัพท์ เรียกว่า กิตปัจจัยบ้าง¹ กิตปัจจัย² บ้าง มาจาก

¹อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์-มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, 2522), หน้า 381.

²พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, ฉบับวัดท่ามะโอ (กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาฎการพิมพ์, 2526), หน้า 267.

กิริ ธาตุ ในความหมายว่า "เรียกราย, กระจาย" ต ปัจจุบัน ลง ก สกัต์³ มีวิเคราะห์ว่า "สิสุสานัน กงขิ กิริติ อปเนตตี กิตโก (กิต)"⁴ แปลว่า ปัจจุบันที่ใช้ชื่อว่ากิตก์ [กิต] เพราะขจัดความสงสัยของศิษย์ทั้งหลายได้

คำว่า กิตก์ นี้ โดยอ้อมใช้หมายถึงศัพท์ได้⁵

องค์ประกอบของกิตก์

องค์ประกอบในการสร้างคำกิตก์ อาจแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ

1. องค์ประกอบหลัก หมายถึง องค์ประกอบที่เป็นส่วนสำคัญในการสร้างคำกิตก์ ซึ่งจะขาดไม่ได้ มี 2 ส่วน คือ

1.1 ส่วนตั้ง ได้แก่ ธาตุ (Root) เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดในการสร้างรูปคำของภาษาที่มีวิภคิตี ปัจจุบัน เพราะเป็นรากฐานให้ส่วนอื่น ๆ เข้าประกอบ ถือเป็นแก่นของคำ

1.1.1 ความหมายของธาตุ

ธาตุ คือ รากศัพท์ดั้งเดิมที่นำมาใช้ในการสร้างรูปคำชนิดต่าง ๆ ตามรูปศัพท์ แปลว่า "ทรงไว้" หมายถึง ทรงความหมายของตนไว้ ไม่เปลี่ยนแปลง

³โดยสูตรว่า "สพฺพโต โภ." (ลง ก อากม หลังคำนามทั่วไปได้) (กัจจายน-พฺยกรณํ สูตรที่ 178, ปทรูปสิทธิ สูตรที่ 224, สัททนีติปกรณ์ สูตรที่ 364)

⁴ชนกาวังสเถระ, पालिका และสัททสงเขป, แปลโดย สามเณรจรรณู ธรรมคา (กรุงเทพมหานคร: สมองการพิมพ์, 2529), หน้า 289.

⁵ปัจจุบันที่ใช้ประกอบข้างท้ายธาตุ เพื่อสร้างคำเป็นนามศัพท์หรือกริยาศัพท์ มี 2 ประเภท คือ กิจปัจจุบัน และกิตปัจจุบัน (กิตปัจจุบัน) แต่ที่ใช้กิตปัจจุบันเป็นชื่อเรียกศัพท์อย่างเดิมนั้นเพราะมีใช้มาก (เขมฺยณนัย) อาจารย์บางท่านตั้งวิเคราะห์เป็นชื่อศัพท์ว่า "กิตปัจจุบัน กิริตตี กิตโก" แปลว่า ศัพท์ที่ชื่อว่ากิตก์ เพราะเรียกรายด้วยปัจจุบันกิต

พระมหานาค อุปนาโค, อธิบายบาลีไวยากรณ์ นามกิตก์ และกริยากิตก์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2513), หน้า 2.

นอกจากจะมีอุปสรรคทำให้ความหมายของธาตุเปลี่ยนไป หรือใช้ในความหมายพิเศษ (อตุตทาศยโยค) มีวิเคราะห์ว่า "สทฺถํ ธาเรตฺติ ธาตุ"⁶ แปลว่า ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงความหมายของคนไว้ ในคัมภีร์โมคคัลลานะ เรียกธาตุว่า กุริยตุ⁷ คือ ความหมายของกริยา

1.1.2 ลักษณะของธาตุ

ภาษาที่มีวิภคิตปัจจัย (Inflectional Language)

ซึ่งมีธาตุเป็นบ่อเกิดของคำพูด ย่อมมีลักษณะของธาตุแตกต่างกันออกไปตามตระกูลของภาษา ภาษาที่อยู่ในตระกูลเดียวกัน ย่อมมีลักษณะของธาตุเหมือนกัน ภาษาบาลีและสันสกฤต จัดอยู่ในตระกูลภาษาอินเดียน-ยุโรป มีลักษณะของธาตุแยกได้เป็น 3 พวก คือ

1.1.2.1 สุทธีสรรธาตุ ได้แก่ ธาตุที่มีสระสั้น เช่น

อิ ธาตุ ในความหมายว่า "ไป"

อุ ธาตุ ในความหมายว่า "กล่าว, ออกเสียง"

1.1.2.2 เอกัสรรธาตุ ได้แก่ ธาตุที่ประกอบด้วยพยัญชนะ

⁶ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ ปฐมालา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลก, 2521), หน้า 3.

คำว่า ธาตุ นี้ ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ต่าง ๆ ท่านตั้งวิเคราะห์แปลกกันออกไป เช่น

ธาเรตฺติ ธาตุ (กัจจายนะชั้นพื้นฐาน หน้า 147)

กุริยํ ธาเรตฺติ ธาตุโว (ปทรูปสิทธิ หน้า 207)

รูปศัพท์ ในคัมภีร์ต่าง ๆ แสดงว่า เป็นอิตถीलิ่งค์อย่างเดี่ยวบ้าง ปุงลิ่งค์อย่างเดี่ยว-บ้าง เป็นได้ทั้งอิตถीलิ่งค์ และปุงลิ่งค์บ้าง ดังที่ท่านแต่งไว้เป็นคาถาว่า

ธาตุสทฺโท ชินมเต อิตถीलิ่งค์คฺตเน มโต

สทฺเถ ปุลลิ่งค์ภาวสุมี กัจจายนมเต ทฺวิสุ

(สัททนีติปกรณ์ ปฐมาลา หน้า 3)

⁷ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพฺยากรณ์ (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2521), หน้า 90.

และสระอย่างละ 1 เสียง เป็นธาตุพยางค์เดียว เช่น

ยา	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ไป"
รา	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ยึด, ถือ"
ชิ	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ชนะ"
ลี	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ผูก, พัน"
ปี	ธาตุ	ในความหมายว่า	"อึดใจ, ตีใจ, รักใคร่"
สี	ธาตุ	ในความหมายว่า	"นอน"
กุ	ธาตุ	ในความหมายว่า	"กล่าว"
สุ	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ฟัง"
ภู	ธาตุ	ในความหมายว่า	"มี, เป็น"
หุ	ธาตุ	ในความหมายว่า	"มี, เป็น"
เช	ธาตุ	ในความหมายว่า	"เกี่ยวกิน, สั้น, ปรากฏ"
เค	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ขับร้อง, ออก- เสียง"

1.1.2.3 อเนกัสนสรธาตุ ได้แก่ ธาตุที่ประกอบด้วยสระ

2 เสียงขึ้นไป มี 2 ลักษณะ คือ

1.1.2.3.1 เป็นธาตุ 2 พยางค์ ซึ่งมี
จำนวนมากที่สุด เช่น

กร	ธาตุ	ในความหมายว่า	"กระทำ"
ปจ	ธาตุ	ในความหมายว่า	"หุง, ต้ม"
สกี	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ส่งสัย"
จกฺชี	ธาตุ	ในความหมายว่า	"เห็น"
อนฺธ	ธาตุ	ในความหมายว่า	"มืด, บอด"
คม	ธาตุ	ในความหมายว่า	"ไป"

กฤษฎี ธาตุ ในความหมายว่า "หัวเราะ, รื่นเริง"

มิเล ธาตุ ในความหมายว่า "เหี่ยว"

1.1.2.3.2 เป็นธาตุ 3 พยางค์ มีจำนวน

น้อย เช่น

เอรติ ธาตุ ในความหมายว่า "เบียดเบียน"

กรติ ธาตุ ในความหมายว่า "จำแนก"

กิลมุ ธาตุ ในความหมายว่า "ลำบาก"

กิลิส ธาตุ ในความหมายว่า "เบียดเบียน, แศศเผา"

ชาคร ธาตุ ในความหมายว่า "คืน"

वल्लुष ธาตุ ในความหมายว่า "ใช้, ใช้สอย"

มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการเขียนและการอ่านธาตุตั้งแต่ 2 พยางค์ขึ้นไป คือ มักไม่ค่อยตรงกัน เช่น คม ธาตุ อ่านว่า คะ-มะ ธาตุ แต่บาลีไวยากรณ์บางเล่มเขียนเป็น คม ธาตุ⁸ อ่านว่า คำ-ธาตุ ความจริงในภาษาบาลีไม่นิยมพยัญชนะการันต์ มีแต่สระการันต์ แต่เนื่องจากการทำตัวหรือประกอบศัพท์สระที่สุดของธาตุต้องถูกลบทิ้งไปเสมอ โดยสูตรว่า "ธาตุสุสนโต โลโปเนกสุสรสูส"⁹ มียกเว้นบ้าง อาจารย์บางท่านจึงถือเอาความสะดวก โดยลบก่อน เพื่อไม่ต้องเสียเวลาในการเรียกสูตรมาลบ ในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยเขียนตัวธาตุแบบที่ลงท้ายด้วยสระ เพื่อสอดคล้องกับวิธีการสร้างคำในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ใหญ่

ศูนย์วิทยพัทยาการ

⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์อาชยาค และกติก (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2514), หน้า 161.

⁹ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยานุกรณ (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2530), หน้า 252 สุต 521.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 208 สุต 425.

อัครวังสมมหาเถระ, สัทนทีปกรณ สุตตมาลา, หน้า 360 สุต 1034.

1.1.3 จำนวนธาตุ

ในภาษาบาลี มีคัมภีร์ที่รวบรวมเกี่ยวกับเรื่องธาตุหลายคัมภีร์— เช่น ธาตุปาฐะ ธาตุมัณฑุสสา ธาตุวัตตสังคหะ และสัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา¹⁰ จำนวนธาตุที่กล่าวถึงแตกต่างกันออกไป มากบ้าง น้อยบ้าง บางธาตุมีรูปตรงกัน บางธาตุมีรูปแปลกกันออกไป แต่เมื่อตัดธาตุที่ซ้ำกันออกไป มีธาตุเหลือประมาณ 1864 ธาตุ¹¹

ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ตอนกิตกัปปินี ใช้ธาตุในการสร้างคำกิตก์ 262 ธาตุ¹²

1.1.4 ชนิดของธาตุ

ธาตุในภาษาบาลี เมื่อจัดแบ่งตามความหมายที่ใช้ มี 2 ชนิด คือ

1.1.4.1 อักขรธาตุ ได้แก่ ธาตุที่มีความหมายสมบูรณ์ในตัวเอง ใช้ได้โดยไม่ต้องอาศัยกรรม (กมุมนิรเบกฺข) มุ่งกล่าวเพียงกัตตา คือ ผู้ทำในประโยคเท่านั้น เช่น

- ภู ธาตุ ในความหมายว่า "มี, เป็น"
- ซี ธาตุ ในความหมายว่า "สิ้น"
- รฺท ธาตุ ในความหมายว่า "ร้องไห้"

¹⁰ คัมภีร์ธาตุปาฐะมีธาตุประมาณ 304 ธาตุ, ธาตุมัณฑุสสามีประมาณ 846 ธาตุ, ธาตุวัตตสังคหะประมาณ 1637 ธาตุ และสัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลาประมาณ 1686 ธาตุ.

¹¹ หลวงเทพครุณานุกิจภู่ (ทวิ ธรรมธัช ป.9), ธาตุปทีปิกา ฉบับเพิ่มเติม (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัย, 2528), หน้า 1.

¹² ธาตุที่มีรูปเหมือนกัน แม้จะมีความหมายต่างกัน ผู้วิจัยนับเป็นธาตุตัวเดียว.

1.1.4.2 สกัมมธาคู ได้แก่ ธาคูที่ไม่มีความสมบูรณ์

ในตัวเอง ต้องอาศัยกรรม (กมฺมาเปกฺข) เข้ามาช่วย จึงจะได้ความชัดเจน เช่น

ปจ ธาคู ในความหมายว่า "หุง, ต้ม"

ลภ ธาคู ในความหมายว่า "ได้"

อิกฺข ธาคู ในความหมายว่า "เห็น"

แต่เนื่องจากธาคูแต่ละธาคูสามารถมีความหมายได้หลายอย่าง¹³ ดังนั้น ธาคูบางธาคูอาจเป็นได้ทั้งอภัมมธาคูและสกัมมธาคู ขึ้นอยู่กับความหมายที่ใช้ เช่น

เข ธาคู ถ้าใช้ในความหมาย "เป็นอยู่ ปรากฏ" เป็นอภัมมธาคู ถ้าใช้ในความหมายว่า "กักกิน, เกี่ยวกิน" เป็นสกัมมธาคู

ภิท ธาคู ถ้าใช้ในความหมายว่า "แตก" เป็นอภัมมธาคู ถ้าใช้ในความหมายว่า "ทำลาย" เป็นสกัมมธาคู

มุจ ธาคู ถ้าใช้ในความหมายว่า "พัน" เป็นอภัมมธาคู ถ้าใช้ในความหมายว่า "ปล่อย" เป็นสกัมมธาคู

ธาคูบางธาคู ตามความหมายที่ใช้โดยทั่วไป อาจจัดเป็นอภัมมธาคู แต่เมื่ออุปสัคบางตัว เช่น อติ, อธิ, อนุ, อุป, ปริ, อภิ เป็นต้น มานำหน้า ก็กลายเป็นสกัมมธาคูได้¹⁴

¹³ พระอัครวงศาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ธาคูมาลา หน้า 517 ว่า
ตฺทฺยภมฺหิ โภ สหฺพโส วตฺตํ สกฺขิสฺสตี อญฺญตฺร อากฺมาธิกมฺสมฺปนฺเนหิ
ปภินฺนปฺปฏิสฺมฺภิตฺเทหิ มหาชีณาสเวหิ ... อเนกคฺฤตา หิ ธาคโว.

ไม่มีใครสามารถกล่าวกำหนดรูปและความหมายที่แน่นอนของธาคูได้ นอกจากพระอรหันตชีณาสพฺผู้ทรงปริยัติและปฏิเวธ แดกจกานในปฺฏิสฺมฺภิตฺทาเท่านั้น ... เพราะว่า ธาคูมีความหมายมาก

¹⁴ อัครวังสมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์ ปทมมาลา, หน้า 5.

ปัจจัยบางพวก เช่น การิตปัจจัย ได้แก่ เณ ฌย ฌาเป ฌาปย¹⁵ เมื่อประกอบหลังอักษรมธาตุ เช่น ภู ธาตุ จะทำให้เป็นสักษมธาตุ เมื่อประกอบหลังสักษมธาตุที่มีกรรมได้ 1 บท เช่น คม¹⁶ และ ภกฺข ธาตุ จะทำให้เป็นสักษมธาตุ ที่มีกรรมได้ 2 บท เมื่อประกอบหลังสักษมธาตุ ที่มีกรรมได้ 2 บท เช่น ทุห, ยาจ, รุธิ, ปุจฺจน, ภิกฺข, สาส, วจ, นี, วท, และ ทร ธาตุ เป็นต้น¹⁷ จะทำให้เป็นสักษมธาตุ ที่มีกรรมได้ 3 บท¹⁸

¹⁵เณ, ฌย ปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุที่ลงท้ายด้วย อุ, อู

ฌาเป, ฌาปย ปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุที่ลงท้ายด้วย อา, อิ, อี และ เอ

ส่วนธาตุที่ลงท้ายด้วยพยัญชนะ ใช้การิตปัจจัยประกอบได้ทั้ง 4 ตัว หรือจะลงเฉพาะ เณ และ ฌย ปัจจัยก็ได้ ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ หน้า 262 ท่านกล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

เณ ฌยาว อุณฺณตฺตา อาโต เทว ปุจฺจิมํ สียํ

เสสโต จตุโร เทว วา วาสทฺสฺสานฺวตฺติโต.

ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ธาตุมาลา หน้า 498 กล่าวแปลกออกไปอีกว่า ฌย ปัจจัย ใช้ประกอบหลังศัพท์ที่ไม่ใช่ธาตุ (อธาตุ ได้แก่ นามธาตุ) ได้ ดังนี้

เณณยาสึ อุณฺณตฺตา อาทฺนฺตา ปุจฺจิมํ ทฺเว

เสสโต จตุโร เทว วา ฌโยเยว อธาตฺโต.

¹⁶คม ธาตุนี้ ในคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ ท่านจัดเป็นสักษมธาตุ แต่ในบาลีไวยากรณ์ บางเล่มจัดเป็นอักษรมธาตุ

¹⁷คัมภีร์ปาลีสิกขา และสัททสังเขป หน้า 334 ท่านกล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

ตุห ยาจ รุธิ ปุจฺจน ภิกฺข สาส วจาทโย

นี วท ทรมาทึ จ อุภเย เต ทฺวิกฺกมฺกาท.

¹⁸คัมภีร์ปทรูปสัทธิ หน้า 262 ท่านกล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

อกมฺมา ธาตโว โทนฺติ การิตฺเต ตฺ สกมฺกาท

สกมฺกาท ทฺวิกฺกมฺมาสฺสุ ทฺวิกฺกมา ตฺ ติกมฺกาท.

1.1.5 หมวดของธาตุ

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์โดยทั่วไป ท่านแบ่งธาตุออกเป็น 8 หมวด¹⁹ ตามอำนาจแห่งวิกรณปัจจัย²⁰ คือ

1.1.5.1 หมวด ฎ ธาตุ ลง อ ปัจจัย

1.1.5.2 หมวด รุ ธาตุ ลง อ, อิ, อี, เอ และ โอ ปัจจัย พร้อมนิกคหิตอาคมหน้าพยัญชนะที่สุกธาตุด้วย²¹

1.1.5.3 หมวด ทิว ธาตุ ลง ย ปัจจัย²²

1.1.5.4 หมวด สุ ธาตุ ลง ณ, ณา และ อุณา ปัจจัย

1.1.5.5 หมวด กิ ธาตุ ลง นา ปัจจัย²³

1.1.5.6 หมวด กท ธาตุ ลง ปุ และ ฤหา ปัจจัย

1.1.5.7 หมวด ทน ธาตุ ลง โอ และ ยिर ปัจจัย

1.1.5.8 หมวด จุร ธาตุ ลง เณ และ ฌย ปัจจัย

¹⁹ อัครวังสมหาเถระ, สัทนทีปกรณ ธาตุมาลา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์-มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2523), หน้า 467

อิมสมิ ภควโต ปาวจนเ อฏฐวิธา ธาตุคณา ภวนติ.

²⁰ คำว่า วิกรณปัจจัย มาจากคำว่า วิ + กรณ + ปัจจัย แปลว่า ปัจจัยที่ทำให้ธาตุแตกต่างกันออกไปเป็นหมวดต่าง ๆ ได้แก่ ปัจจัยประจำหมวดธาตุ ในบาลีไวยากรณ์ อาชยาต และกิตก์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวไว้เพียง 10 ตัว ส่วนในคัมภีร์สัทนทีปกรณ ธาตุมาลา หน้า 467 กล่าวไว้ทั้งหมด 15 ตัว.

²¹ อัครวังสมหาเถระ, สัทนทีปกรณ ธาตุมาลา, หน้า 467.

²² ในคัมภีร์โมคคัลลภาวะ หน้า 91 สูตร 21 เรียก ยกุ ปัจจัย.

²³ ในคัมภีร์โมคคัลลภาวะ หน้า 91 สูตร 23 เรียก กุณา ปัจจัย.

ในคัมภีร์รูปสัททิตี ท่านแบ่งเป็น 7 หมวดเท่านั้น โดยรวมหมวด กิ ธาตุ และหมวด กท ธาตุ เป็นหมวดเดียวกัน เรียกว่า กิยาทิตณะ²⁴

การแบ่งธาตุออกเป็นหมวดต่าง ๆ ตามอำนาจแห่งวิกรณัจฉัจฉนี้ เป็นการแบ่งตาม ที่มิใช่ใช้มากในคัมภีร์ทั้งหลาย ธาตุบางตัวอาจมีการเปลี่ยนหมวดได้ตามปัจจัยที่ใช้ประกอบ เช่น

ชิ ธาตุ ในความหมายว่า "ชนะ" จัดอยู่ในหมวด กิ ธาตุ ลง นา ปัจจัย มีรูปสำเร็จเป็น ชินาติ บางครั้งอาจเปลี่ยนเป็นหมวด ภู ธาตุ ลง อ ปัจจัย มีรูปสำเร็จเป็น ชยติ

รณฺช ธาตุ ในความหมายว่า "กำหนด, ยินดี" จัดอยู่ในหมวด ภู ธาตุ ลง อ ปัจจัย มีรูปสำเร็จเป็น รชติ หรือ รณฺชติ บางครั้งอาจเปลี่ยนเป็นหมวด ทิว ธาตุ ลง ย ปัจจัย มีรูปสำเร็จเป็น รชฺชติ เป็นต้น

นอกจากจะใช้ธาตุแท้ ๆ เป็นส่วนตั้งในการสร้างคำกิตก์แล้ว ยังสามารถนำนามศัพท์คือ นามนาม และคุณนาม มาใช้เป็นส่วนตั้งได้ โดยลงธาตุปัจจัย 3 ตัว คือ อาย, อีย และ ฌ เรียกว่า "นามธาตุ" แต่ในคัมภีร์สัททิตีปกรณัม รวมทั้งกัจจายณะและรูปสัททิตี ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องนามธาตุไว้ในกิตก์ จัดเป็นเรื่องอาชยาค ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะแสดงเรื่องนามธาตุไว้ในชาทิกถซึ่งเป็นกถซึ่งว่าด้วยการสร้างคำกิตก์ แต่ตัวอย่างเป็นกริยาอาชยาค²⁵ มีเป็นกิตก์บ้าง เช่น บุคฺตียา โดยลง อ ปัจจัย²⁶ เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงเรื่องนามธาตุในที่นี้

1.2 ส่วนเติม แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ

1.2.1 ปัจจัย (Suffix) เป็นส่วนที่สำคัญรองลงมาจากธาตุในเรื่องการสร้างคำกิตก์

²⁴ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสัททิตี, หน้า 257.

²⁵ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยากรณ์, หน้า 89-90.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

1.2.1.1 ความหมายของปัจจัย

ปัจจัย คือ ส่วนที่ใช้ประกอบข้างท้ายธาตุหรือ
ศัพท์²⁷ เพื่อใช้แทนหรือบ่งชี้ถึงความหมายของคำที่ไม่ปรากฏ²⁸

ในเรื่องการสร้างคำกิตก์ ปัจจัย หมายถึง ส่วนที่ใช้ประกอบข้างท้ายธาตุ หรือ
คำกริยา (Verbal Stem)

คำว่า ปัจจัย นี้มาจาก ปฏิ บทหน้า อี ธาตุ ในความหมายว่า "ไป" ณ ปัจจัย
มีวิเคราะห์ว่า "ปฏิจุจ เอตสุมา อตุโธ เอตตีติ ปจุจโย"²⁹ (ชื่อว่า ปัจจัย เพราะเป็น
ที่เกิดของความหมาย) หรือ "ปัตียนฺติ อเนน อตุถาติ ปจุจโย"³⁰ (ชื่อว่า ปัจจัย เพราะ
เป็นเครื่องรู้ความหมาย)

ปัจจัยกิตก์ที่นำไปประกอบข้างท้ายธาตุย่อมเป็นเครื่องหมายให้ทราบว่า ตัวธาตุ
เป็นสาธนะอะไร เพราะลำพังตัวธาตุอย่างเดียวไม่สามารถบอกสาธนะได้ บอกได้เฉพาะ
ความหมายของกริยา ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ธาตุบอกกริยา ปัจจัยบอกสาธนะ ลิงค์บอก-
ความหมาย วิภตฺติจําแนกความหมาย"³¹

²⁷ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 174 สุตฺร 362.

²⁸ มีปัจจัยบางชนิดที่ไม่ได้ใช้แทนหรือบ่งชี้ถึงความหมายของคำที่ไม่ปรากฏ เช่น
สกัตตปัจจัย, วิภตฺตปัจจัย และอิตฺติโชตฺตปัจจัย เป็นต้น

²⁹ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 174.

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

³¹ พระปริยัติธรรมธาดา (แพ เปரியัญ), พระคัมภีร์ธาตุอุณาภิ (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์พิศาลบรรณินดี, 2454), หน้าคํานํา.

ธาตุสทฺโท กริยาวาจิ ปจุจโย สาธนะวาทโก
อตุตฺตสุส วาทกํ ลิงฺคํ วิภตฺติ อตุตฺตโชตฺตโก.

เมื่อประกอบปัจจัยกติกแล้ว ย่อมหมดความสงสัยในเรื่องสาธนะ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ก็ เพราะเห็นปัจจัย ย่อมหมดความสงสัยในเรื่องสาธนะ"³²

ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ การประกอบปัจจัยกติกข้างท้ายธาตุ มีลักษณะที่แตกต่างจากคัมภีร์บาลีไวยากรณ์เล่มอื่นอย่างหนึ่งคือ คัมภีร์บาลีไวยากรณ์โดยทั่วไป ปัจจัยกติกมักใช้ประกอบกับธาตุเพียงตัวเดียว ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์สัททพินทุว่า "กิตปัจจัยเป็นต้น ทั้งหมด ใช้ประกอบข้างท้ายธาตุตัวเดียว"³³

แม้ในคัมภีร์สัททพินทุฎีกา ท่านได้อธิบายไว้เช่นเดียวกันว่า "กิตปัจจัยเป็นต้นทั้งหมด ฟังใช้ประกอบข้างท้ายธาตุตัวเดียว"³⁴

แต่ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ปัจจัยกติกสามารถใช้ประกอบกับธาตุได้มากกว่า 1 ธาตุ เรียกว่า พวงธาตุ หรือกลุ่มธาตุ (ธาตุหุทาน) เช่น ภิสฺส, เมธา เป็นต้น

1.2.1.2 จำนวนปัจจัยกติก

คัมภีร์บาลีไวยากรณ์ต่าง ๆ กล่าวจำนวนปัจจัยกติกไว้แตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับความละเอียดพิสดารของแต่ละคัมภีร์ เช่น บาลีไวยากรณ์ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวปัจจัยกติกไว้เพียง 24 ปัจจัย แต่คัมภีร์โมคคัลลานะรวมทั้งฉวาทีโมคคัลลานะ กล่าวปัจจัยกติกไว้ทั้งหมดประมาณ 233 ปัจจัย

³²ชนกาวังสเถระ, ปาลีสึกขา และสัททสังเขป, หน้า 289.

ปจฺจยํ ทิ ทิสฺวา สาธเน นีราสงฺโก โทติ.

³³พระเจ้ากุกฺขจฺวา, สัททพินทุคนฺโถ (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2525), หน้า 3.

กิตาทีปจฺจยา สพฺเพ เอกมฺหา อปี ธาตุโต.

³⁴ภทฺทนต์สิริสัทธมฺมกิตติมหาสุสฺสเรวเถระ, สัททพินทุฎีกา (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2525), หน้า 39.

सपुपे पज्जया गिताती एकधातुतो सिंयुं.

ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ มีปัจจัยที่กล่าวไว้ในกิตกัณฑ์ทั้งหมด 103 ปัจจัย แต่เป็นปัจจัยที่มีลักษณะเป็นตัทธิต 7 ปัจจัย คือ อิม, การ, กุชตุ, ชุช, ชุช, ฉิก, ลิก และเป็นปัจจัยที่มีลักษณะเป็นไค้ทั้งกิตกัณฑ์และตัทธิต 3 ปัจจัย คือ อล, อิก, ญย จึงเหลือปัจจัยที่เป็นกิตกัณฑ์ 93 ปัจจัย

ปัจจัยกิตกัณฑ์ในคัมภีร์ไวยากรณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ บางปัจจัยมีรูปตรงกัน แต่บางปัจจัยมีรูปแปลกกันออกไปเพราะตัวอนุพันธะ³⁵ ทั้งที่เป็นปัจจัยเดียวกัน

1.2.1.3 ประเภทปัจจัยกิตกัณฑ์

ปัจจัยกิตกัณฑ์ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ แบ่งออกเป็น

2 ประเภท คือ

1.2.1.3.1 กิจปัจจัย³⁶ เป็นปัจจัยที่ใช้

มากในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ มี 6 ปัจจัย³⁷ คือ

อนีย ญย ตพฺพ ตพฺย เตยฺย ริจฺจ

1.2.1.3.2 กิตปัจจัย (กิตกปัจจัย)³⁸

เป็นปัจจัยที่ใช้มากในกัตตุสาธนะ มี 90 ปัจจัย คือ

³⁵คำว่า อนุพันธะ หมายถึง ตัวอักษรที่ใส่เข้ามาเพื่อให้ออกเสียงง่ายหรือเพื่อแสดงวิธีการทางไวยากรณ์ บางครั้งเรียก อັปโยคี.

³⁶คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ หน้า 39 กล่าวว่า "เย ปจฺจยา พาหุลฺเลน ภาวกมฺเมสุ ปวตฺตุนฺติ, เต กิจฺจา นาม."

³⁷คัมภีร์บาลีไวยากรณ์โดยทั่วไป เช่น กัจจายนะ รูปสัทธิตี เป็นต้น ไม่มี ตพฺย ปัจจัย ส่วนในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ มี ช ปัจจัยด้วย.

³⁸คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ หน้า 39 กล่าวว่า "เย ปจฺจยา พาหุลฺเลน กตฺตริ ปวตฺตุนฺติ, เต กิตฺตา นาม."

อ อนุต อม อล อา อาน
 อานี อาวี อี อิก อิล อิท
 อิน อีย อีร อีส อี อีวร
 อุวาน อุสฺส อูร โอณ ก กุช
 กุชิล กุต กุวิ ช ฌณ จณ
 จฉาน ฉ ฉิลล ช ญฺญ ญฺฐ
 ฐ พุท ฌ ฌก ฉิตฺต ฉิม
 ฌี ฌุ ฌุก ฌวฺ ต ทวนตุ
 ทเว ทาวี ทิ ตุ ตุก ฑู
 ฑุน ฑุติ ฑุติม ฑุย ฑุยฺ ฑฺรณ
 ฑฺวา ฑฺวาน ฒ ฎ ท ทุ
 ฐ นุ นุส นุตุ ม มน
 มาน ย ยาน ยุ ร รตุ
 รตุย รมฺม ราตุ ริตุ ริริย รุณ
 รุ โร ล ลาน วาน สฺส

ปัจจัยกิตก์ประเภทกิตก์ปัจจัยนี้ มีเป็นจำนวนมาก ท่านใช้คำว่า "อเนกา ปจฺจยา"
 ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ใหญ่ทั้งหลาย จึงกำหนดว่า ปัจจัยที่นอกเหนือจากกิจปัจจัยจัดเป็นกิต-
 ปัจจัยทั้งสิ้น

การแบ่งปัจจัยกิตก์เป็น 2 ประเภทนี้ อาศัยความหมายของปัจจัยที่ใช้มากเป็นเครื่อง
 กำหนด เช่น อนนีย ปัจจัย กำหนดไว้ว่าเป็นภาวสาธนะและกัมมสาธนะ แต่อาจใช้เป็นกัตตุ-
 สาธนะ และกรณสาธนะก็ได้³⁹ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความหมายของธาตุและศัพท์ที่มีใช้จริง

ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์น้อยทั่วไป เช่น สัททพินทุฎีกา แบ่งปัจจัยกิตก์เป็น 3 ประเภท
 โดยเพิ่มกิตก์กิจปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยที่ใช้ได้ทุกสาธนะ⁴⁰

³⁹ พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 270.

⁴⁰ กัททันตสิริสัทธมกิตติมहाधुस्सरेवเถระ, สัททพินทุฎีกา, หน้า 39-40.

นอกจากจะแบ่งปัจจัยกติกเป็นกิจปัจจัยและกิตปัจจัยแล้ว ในคัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธียังมีปัจจัยอีกกลุ่มหนึ่ง ใช้สำหรับประกอบข้างท้ายธาตุ เรียกว่า อุณาตปัจจัย⁴¹ คัมภีร์กัจจายนะ แยกเป็นกัณฑ์หนึ่งต่างหากจากกติก แต่คัมภีร์รูปสัทธียังรวมอยู่ในกติก ในคัมภีร์โมคคัลลภาวะเรียก อุวาตปัจจัย กล่าวแยกจากชาติกัณฑ์ ส่วนคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ไม่ได้กล่าวถึงอุณาตหรืออุวาตปัจจัย แต่มีปัจจัยเป็นจำนวนมากที่ตรงกัน

1.2.1.4 ลักษณะ อำนาจ และหน้าที่ปัจจัยกติก

ปัจจัยกติกในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ตอนกติกกัณฑ์ มีลักษณะ อำนาจ และหน้าที่ สรุปได้ดังนี้

อ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ เมื่อประกอบกับธาตุแล้ว มีอำนาจแปลงสระของตัวธาตุได้บ้าง มีหลักสังเกตดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัว ทั้งที่มีกรรมเป็นบทหน้าและไม่มี
2. ถ้ามีกรรมเป็นบทหน้าและเป็นชื่อเฉพาะ ให้ลง นุ อากม
3. ถ้ามีกรรมเป็นบทหน้า แต่ไม่ได้เป็นชื่อเฉพาะ ไม่ต้องลง นุ อากม ให้ช้อน-พยัญชนะต้นธาตุ
4. แปลง นุ อากม เป็นนิคคหิต
5. เฉพาะ ทท ธาตุ ซึ่งมี ปุร เป็นบทหน้า ให้แปลง อ แห่ง ปุร เป็น อี
6. เฉพาะ หร ธาตุ ซึ่งมี ปฎิ เป็นบทหน้า ให้ที่สระสระที่ ป และแปลงสระของธาตุ

⁴¹ แม้อุณาตปัจจัยจะใช้ประกอบข้างท้ายธาตุเหมือนกิตปัจจัย แต่มีข้อแตกต่าง คือ อุณาตปัจจัย มักใช้ประกอบเฉพาะธาตุบางธาตุ หรือธาตุที่มีความหมายพิเศษและสามารถใช้ประกอบกับศัพท์ (ปาฏิพิกะ) ได้ด้วย ปัจจัยส่วนใหญ่มักคงรูปไว้ มีแปลงรูปเป็นอย่างอื่นบ้างรูปสำเร็จนิยมใช้เป็นนามศัพท์ และคำแปลมักไม่บ่งถึงสาธนะ.

เป็น เอ และ อี ใต้⁴²

อ ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์⁴³

อนิย ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปพิเศษ สังเกตได้ง่าย ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัวไป มีอำนาจแปลงสระของธาตุได้ ใช้ในความหมายเหล่านี้คือ เชื่อเชิญ, อนุญาต, ถึงเวลา, แน่นนอน, และคิดหนี เป็นได้ทั้ง 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์และกริยาศัพท์

อนุต ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปพิเศษ ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัวไป เป็นได้ 3 กาล แต่ส่วนมากใช้ในความหมายที่เป็นปัจจุบันกาลเท่านั้น รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

อม ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบเฉพาะ บุด ธาตุเท่านั้น ในคัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิตี จัดเป็นพวกอุณาที่ปัจจัย⁴⁴ รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

อล ปัจจัย

ปัจจัยนี้ เป็นได้ทั้งกิตก์และคัทธิต เพราะใช้ประกอบกับธาตุหรือศัพท์ก็ได้ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปพิเศษ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิตีจัดเป็นอุณาที่ปัจจัย⁴⁵ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

⁴² ในคัมภีร์กัจจายณะ และรูปสัทธิตี แสดงศัพท์ ปาฏิเทร และ ปาฏิทีริ ว่ามาจาก ทิ ธาตุ ฌ ปัจจัย แปลง ทิ ธาตุ เป็น เทรณ และ ทีรณ.

⁴³ คำว่า นามศัพท์ ในที่นี้ หมายถึง นามนาม หรือคุณนาม.

⁴⁴ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยานุกรณ; หน้า 311.
พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 330.

⁴⁵ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยานุกรณ, หน้า 309.
พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 329.

อา ปัจจัย

ปัจจัยนี้ มีที่ใช้น้อย ใช้ประกอบเฉพาะ สุธาคู เท่านั้น เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จ
ใช้เป็นนามศัพท์

อาณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับธาคูได้ทั่วไป ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ กัจจายนะ และรูปสัทธิตี
แสดงว่าใช้ในความหมายที่เป็นอนาคต และต้องมีกรรมอยู่หน้า บาลีไวยากรณ์พิเศษ ของหลวง-
เทพครุณานุกิษฏ์ จัดเป็นปัจจัยปัจจุบันกาล เช่นเดียวกับ อนุต และ มาน ปัจจัย เมื่อประกอบ
กับ อาส ธาคู แปลง อา แห่ง อาณ เป็น อี ได้⁴⁶

อาณ ปัจจัยนี้ ความจริง ก็คือ มาน ปัจจัย แต่ลบ ม ทั้ง ในคัมภีร์โมคคัลลานะมี
สูตรว่า "มานสฺส มสฺส"⁴⁷ (ลบ ม แห่ง มาน ปัจจัย) รูปสำเร็จของปัจจัยนี้ ใช้เป็นคุณศัพท์

อาณิ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับธาคูได้ทั่วไป แต่ต้องมี น นิบาต เป็นบทหน้า และใช้ใน
ความหมายที่เป็นการค่าเท่านั้น คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิตีจัดเป็นพวกอุณาตปัจจัย⁴⁸ รูป-
สำเร็จเป็นได้ 3 ลิงค์ ทั้งเอกวจนะและพหุวจนะ แต่เป็นได้เฉพาะปฐมาวักตติเท่านั้น จัดเป็น
อภัยยศัพท์

อาวิ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบกับธาคูได้ทั่วไปทั้งที่มีกรรมเป็นบทหน้าและไม่มี และใช้ในความหมาย

⁴⁶หลวงเทพครุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ, เล่ม 2
กิริยาภิตก์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517); หน้า 17-23.

⁴⁷โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพฺยากรณํ, หน้า 110 สูตร 162.

⁴⁸กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณํ, หน้า 300.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 324.

ที่เป็นตัสสีละ ตัทธัมมะ และตัสสาธูการีไค เป็นไค 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

อิ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับธาตุไค้ทั่วไป ถ้าประกอบกับ ทา และ ธา ธาตุ มักใช้เป็นชื่อเฉพาะ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิตีจัดเป็นทั้งกิตปัจจัยและอุณาปัจจัย⁴⁹ ที่เป็นกิตปัจจัย ใช้ประกอบกับ ทา และ ธา ธาตุ ที่เป็นอุณาปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุไค้ทั่วไป และสามารถ ใช้ประกอบกับศัพท์ไค้ด้วย คัมภีร์รูปสัทธิตีแสดงว่าเป็น 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อิก ปัจจัย

ปัจจัยนี้ เป็นไค้ทั้งปัจจัยกิตก์และตัทธิต ที่เป็นกิตก์ใช้ประกอบกับ คม ธาตุ มีความหมายว่า "ควร" ที่เป็นตัทธิตใช้ประกอบกับ อหิ อหิ ศัพท์ มีความหมายบ่งถึงการกระทำ

อิก ปัจจัย ที่เป็นกิตก์ คัมภีร์รูปสัทธิตี แสดงว่าเป็นไค้ 3 กาล⁵⁰ รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

อิณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบเฉพาะ ทกฺข ธาตุ เท่านั้น ในคัมภีร์ธวาทิโมคคัลลานะ เรียกอิณ ปัจจัย⁵¹ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อิหฺ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับ ฉิหิ และ ทล ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจลบที่สุดธาตุไค้บ้าง

⁴⁹กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 263, 312.

พุทธชัยมมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 292, 330.

⁵⁰เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

⁵¹โมคคัลลานมหาเถระ, ธวาทิโมคคัลลานะ (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2522),

คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิตี จัดเป็นพวกอุณาภิปัจจย⁵² รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อิน ปัจจย

ปัจจยนี้ ในคัมภีร์สัทธิตีปริกษณ์ใช้ประกอบกับธาตุได้ 2 ธาตุ คือ ชิ และ สุป ธาตุ ที่ประกอบกับ ชิ ธาตุ ได้รูปสำเร็จเป็น ชิโน เป็น กัตตุสาธนะ เป็นได้ทุกกาล ที่ประกอบกับ สุป ธาตุ เป็นได้ทั้งกัตตุสาธนะและภาวสาธนะ ในคัมภีร์ฌวาติโมคคัลลานะ แสดง ชิน ศัพท์ ว่ามาจาก ชิ ธาตุ นฤ ปัจจย⁵³

อีย ปัจจย

ปัจจยนี้ ใช้ประกอบกับ หร ธาตุ ที่มี ปฏิ เป็นบพหน้า มีอำนาจที่หะสระที่ ป และ แปลงสระของธาตุเป็น อา ได้ คัมภีร์รูปสัทธิตีแสดงว่าลง ฌย ปัจจย⁵⁴ รูปสำเร็จใช้เป็น นามศัพท์

อิร ปัจจย

ปัจจยนี้ อยู่กลุ่มเดียวกับ อิหุท ปัจจย ในคัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิตี จัดเป็นพวก อุณาภิปัจจย⁵⁵ ใช้ประกอบกับ วช ธาตุ เป็นต้น รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

⁵²กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยานุกรณ, หน้า 307.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 327.

⁵³โมคคัลลานมหาเถระ, ฌวาติโมคคัลลาน, หน้า 20.

⁵⁴พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 328.

⁵⁵กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยานุกรณ, หน้า 307.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 327.

อิส ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับ ปุร, สุณ, กุส และ อิล ธาตุ เป็นต้น คัมภีร์กัจจายนะ และรูปสัทธิตี จัดเป็นพวกอุณาตปัจจัย สามารถใช้ประกอบกับศัพท์ได้ด้วย⁵⁶ ในคัมภีร์ฉวาติโมคคัลลานะ แยกเป็นปัจจัย 3 ตัว คือ กิส, อีส และ ฌิสก⁵⁷ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อี ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบกับกลุ่มธาตุ คือ พุรุ และ สท มีอำนาจให้แปลง พุรุ ธาตุ เป็น ภิ, สท ธาตุ เป็น ส รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อีวร ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ในคัมภีร์ฉวาติโมคคัลลานะ เรียก กุวร ปัจจัย⁵⁸ คัมภีร์กัจจายนะ และรูปสัทธิตี จัดเป็นพวกอุณาตปัจจัย⁵⁹ ใช้ประกอบกับ จิ และ ปา ธาตุ เป็นต้น รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อุวาน ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบเฉพาะ สุ ธาตุ เท่านั้น มีรูปเป็น สุวาน ในคัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิตีแสดง สุวาน ศัพท์ว่ามาจาก สุน ศัพท์แปลง อุณ เป็น อุวาน⁶⁰ รูปสำเร็จของปัจจัยนี้ ใช้เป็นนามศัพท์

⁵⁶กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 315.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 332.

⁵⁷โมคคัลลานมหาเถระ, ฉวาติโมคคัลลาโน, หน้า 34-35.

⁵⁸เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

⁵⁹กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 312.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 330.

⁶⁰กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 300.

พุทธปियมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 325.

อุสุส ปัจจัย

ปัจจัยนี้ อยู่ในกลุ่มเดียวกับ อีส ปัจจัย ใช้ประกอบกับ มนุ ธาตุ เป็นต้น คัมภีร์ กัจจายณะและรูปสัทธิดังเป็นพวกอุณาตปัจจัย สามารถใช้ประกอบกับศัพท์ได้ด้วย⁶¹ รูปสำเร็จ ใช้เป็นนามศัพท์

อูร ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบกับ วิท ธาตุ เป็นต้น คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิดังเป็นพวกอุณาตปัจจัย⁶² รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

โอด ปัจจัย

ปัจจัยนี้ อยู่ในกลุ่มเดียวกับ อุวาน ปัจจัย ใช้ประกอบเฉพาะ สุ ธาตุ เท่านั้น ใ้รูปเป็น โสณ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิดัง แสดง โสณ ศัพท์ว่ามาจาก สุน ศัพท์ แปลง อุณ เป็น โอด⁶³ ในคัมภีร์ฌวาติโมคคัลลานะว่า มาจาก สุ ธาตุ ฌ ปัจจัย⁶⁴ ถ้ามีรูปเป็น สุลลง ฌก ปัจจัย⁶⁵

⁶¹ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 315.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิดัง, หน้า 332.

⁶² กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 313

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิดัง, หน้า 331.

⁶³ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 300.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิดัง, หน้า 325.

⁶⁴ โมคคัลลานมหาเถระ, ฌวาติโมคคัลลาโน, หน้า 13.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

ก ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับธาตุไค้ทั่วไป คงรูปไว้บ้าง ลบทิ้งบ้าง (ลบเฉพาะ ก) มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ธาตุที่ลงท้ายด้วย จ แปลง จ เป็น ก เช่น สุกกั ปกุก⁶⁶
2. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ท ให้ลบ ก ปัจจัย เช่น กรณฺโท, ฆณฺโท⁶⁷
3. เฉพาะ ขาท ธาตุ ให้แปลง ขาท เป็น ฆนฺธ⁶⁸

ก ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธี จัดเป็นพวกอุณาตปัจจัย⁶⁹ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

⁶⁶คำว่า ปกุกั ในสูตร 1186 แสดงว่า ลง ต ปัจจัย ลบที่สุดธาตุแล้วแปลง ต เป็น กุก

⁶⁷ศัพท์ที่ประกอบด้วย ก ปัจจัยในสูตร 1305 นี้ ในคัมภีร์ฉวาติโมคคัลลภาวะ หน้า 12 แยกธาตุแปลกออกไป และลงปัจจัยต่างกันคือ

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ร ลง อดฺท ปัจจัย

ธาตุที่ลงท้ายด้วย น และ ม ลง ท ปัจจัย

⁶⁸ในคัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธีให้แปลง อม ธาตุ เป็น อนฺธ และ คม ธาตุ เป็น กนฺธ ไค้ด้วย แต่คัมภีร์สัททนีติปกรณ์แสดงว่า เป็น อนฺธ และ กนฺธ ธาตุ

⁶⁹กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 308.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธี, หน้า 328.

กข ปัจจัย

ก ข ปัจจัย

กขิณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบกับ ทา ธาตุ เท่านั้น มีอำนาจรัสสะสระของธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

กต ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ความจริงคือ ต ปัจจัย แต่ท่านใส่ กุ อนุพันธะเข้ามา คัมภีร์กัจจายนะ จัดเป็นอุณาตปัจจัย⁷⁰ ส่วนคัมภีร์รูปสัทธิดักเป็นทั้งกิตปัจจัยและอุณาตปัจจัย⁷¹ ใช้ประกอบกับ กิ, สุป, มิท, มน, พุช และ ปุช ธาตุ เป็นต้น เมื่อมีกรรมอยู่หน้าใช้เป็นกัตตุสาธนะได้ เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์และกริยาศัพท์

กวิ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ มีรูปตรงกันทั้งในคัมภีร์กัจจายนะ โมกคัลลานะ และรูปสัทธิด⁷² เป็นต้น เมื่อประกอบกับธาตุแล้ว ลบ กวิ ปัจจัย ทั้งเสมอ มีหลักสังเกตได้ ดังนี้

1. ใช้ประกอบหลังธาตุที่มีบหน้าหน้าเสมอ
2. ธาตุพยางค์เดี่ยวไม่ลบที่สุดธาตุ

⁷⁰ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 289, 298.

⁷¹ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสัทธิด, หน้า 307, 320.

⁷² กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 256.

โมกคัลลานมหาเถระ, โมกคัลลานพยากรณ์, หน้า 95.

พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสัทธิด, หน้า 285.

3. ธาตุสองพยางค์ขึ้นไปให้ลบลพยัญชนะที่สุดธาตุ

4. เฉพาะ วิท ธาตุ ไม่ลบลพยัญชนะที่สุดธาตุ แต่ต้องลง ฎ อากม เช่น โลกวิทู⁷³

เนื่องจากปัจจัยนี้ ต้องลบลเสมอ อาจารย์บางท่านจึงกล่าวว่า ไม่จำเป็นต้องลง กุวิ ปัจจัย แต่ใช้ธาตุเป็นปัจจัยในตัวเอง เรียกว่า ธาตุปัจจัย⁷⁴ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า กุวิ ปัจจัย น่าจะต้องมีประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน เพียงแต่อาจมองไม่เห็น มิฉะนั้น คัมภีร์ ไวยากรณ์ทั้งหลายคงไม่แสดงไว้ อย่างน้อยก็เป็นเครื่องหมายให้ทราบวิธีการทางไวยากรณ์

กุวิ ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ข ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ในสูตรที่ 1232 เรียกเป็น กุข ปัจจัย มี กุ เป็นอนุพันธะด้วย แต่ไม่มีอำนาจอะไรพิเศษ วิธีการและตัวอย่างเหมือน ข ปัจจัย ผู้วิจัยจึงนำมาแสดงรวมกัน ข หรือ กุข ปัจจัย เมื่อประกอบกับธาตุแล้ว มีอำนาจเปลี่ยนแปลงสระของธาตุได้บ้าง และต้องลง ขุ และ กุ ทั้ง เหลือไว้แต่สระที่ ขุ อาศัย ในคัมภีร์โมคคัลลานะเรียกเป็น อ ปัจจัย⁷⁵ มีหลักสังเกตได้ง่าย คือ จะประกอบกับธาตุที่มีบทหน้า 3 ตัว คือ อีส (น้อยหนึ่ง), ทุ (ข้าว, ยาก), และ สุ (ดี, งาม, ง่าย)

ข ปัจจัยนี้มีรูปตรงกับ ข ที่เป็นธาตุปัจจัย ในกลุ่มขาธิปัจจัย แต่มีข้อแตกต่างกันคือ ข ธาตุปัจจัย จะไม่ลบล และใช้ประกอบกับธาตุบางตัวเท่านั้น บทหน้าก็ไม่ได้กำหนด

⁷³ในคัมภีร์โมคคัลลานะ หน้า 94 ลง ฎ ปัจจัย หลัง วิท ธาตุ และไม่จำเป็นต้องมีบทหน้า เช่น วิทู นอกจากนั้นยังลง ฎ ปัจจัย หลัง ญา ธาตุ ที่มี วิ และ กรรมเป็นบทหน้าได้

⁷⁴หลวงเทพครุฑานุกสิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์และอนุภาติ, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517), หน้า 90.

⁷⁵โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยางค์, หน้า 94.

รูปสำเร็จของปัจฉยนี้ ใช้เป็นนามศัพท์ เพราะเป็นไค้วาสาธนะและกัมมสาธนะ

ฉิฏฺ ปัจฉย

ปัจฉยนี้ ใช้ประกอบกับ กม ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจพหุทธิสระของธาตุไค้ว เพราะเป็นปัจฉยที่เนื่องด้วย ฌ (มี ฌ เป็นอนุพันธะ) และต้องลบ ข และ ฌ ทั้ง เหลือรูปปัจฉยที่แท้จริงคือ อี ในคัมภีร์กัจจายนะ จัดเป็นอุณาติปัจฉย⁷⁶ แต่คัมภีร์รูปสิทธิจัดเป็นกิตปัจฉย⁷⁷

ฉิฏฺ ปัจฉย ใช้ในความหมายที่เป็นอนาคต รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

จฺฉ ปัจฉย

ปัจฉยนี้ ใช้ประกอบเฉพาะ ทิร ธาตุ เท่านั้น รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

จฺฉาน ปัจฉย

ปัจฉยนี้ อยู่ในกลุ่มเดียวกับ จฺฉ ปัจฉย ใช้ประกอบเฉพาะ ทิร ธาตุ เท่านั้น รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

จฺฉ ปัจฉย

ปัจฉยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสิทธิ จัดเป็นพวกอุณาติปัจฉย ใช้ประกอบกับ รุช ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจแปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น จ ได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

จฺฉ ปัจฉยนี้ มีรูปตรงกับ จฺฉ ที่เป็นธาตุปัจฉย แต่มีชื่อแตกต่างกันคือ จ ธาตุปัจฉย ใช้ประกอบเฉพาะ กิต, กุป และ ขส ธาตุ เท่านั้น และมีความหมายเฉพาะ

⁷⁶ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพจนานุกรม, หน้า 302.

⁷⁷ พุทธปี่ยมมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 317.

ฉิลล ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบเฉพาะ ปิส ธาตุเท่านั้น มีอำนาจแปลงพยัญชนะที่สุกธาตุ คือ ส เป็น จ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ช ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบเฉพาะ อช และ สท ธาตุ มีอำนาจแปลงพยัญชนะที่สุกธาตุเป็น ช ได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ญฺญ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบเฉพาะ มุส ธาตุ มีอำนาจให้แปลง อู แห่ง มุส ธาตุ เป็น อ และลบที่สุกธาตุ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ญฺฐ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธา มีรูปเป็น ฐ จัดเป็นพวกอุณาตปัจจัย⁷⁸ ใช้ประกอบกับ รนุช ธาตุ มีอำนาจให้ลบที่สุกธาตุ ได้รูปเป็น ญฺฐ ใช้เป็นนามศัพท์ เป็นได้ทั้ง ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

ฐ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธาจัดเป็นพวกอุณาตปัจจัย⁷⁹ ใช้ประกอบกับ กญฺ ธาตุ เป็นต้น รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

⁷⁸ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณํ, หน้า 306.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธา, หน้า 327.

⁷⁹ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณํ, หน้า 306.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธา, หน้า 327.

พฒ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธีมีรูปเป็น พ จักเป็นพวกอุณาตปิปัจจัย⁸⁰ ใช้ประกอบกับ อสุ ธาตุ มีอำนาจให้ลบที่สุดธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์โมคคัลลานะแยกเป็นปัจจัย 3 ตัว คือ อดฺ, ฆณฺ และ ณ⁸¹ ในบาลี ไวยากรณ์พิเศษของหลวงเทพครูวานิชย์ เรียก อ ปัจจัย (มีพฤทธิ)⁸² มีอำนาจพฤทธิสระของธาตุเป็น อา, เอ และ โอ เช่นเดียวกับการิตปัจจัย เมื่อประกอบกับธาตุแล้วต้องลบ ณ ทั้งมีหลักสังเกตดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัวไป ทั้งมีกรรมเป็นบทหน้าและไม่มี
2. ถ้าสระต้นธาตุเป็นที่หะหรือพยัญชนะสังโยค ไม่ต้องพฤทธิ
3. แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นอย่างอื่น คือ แปลง จ เป็น ก, ช เป็น ค

⁸⁰กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 306.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธี, หน้า 327.

⁸¹อดฺ ปัจจัย ใช้สำหรับประกอบกับธาตุที่มีกรรมเป็นบทหน้า เช่น กุมภกาโร (โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 94)

ฆณฺ ปัจจัย มีอำนาจให้แปลงที่สุดธาตุ คือ จ เป็น ก, ช เป็น ค (โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 94)

ณ ปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุที่ไม่มีบทหน้า เช่น การา, ทารา (โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 95).

⁸²หลวงเทพครูวานิชย์ (ทวี ธรรมธช ปี.9); บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์ และอุณาตปิ, หน้า 26.

4. แปลงตัวธาตุเป็นอย่างอื่น คือ

ทน เป็น วธ และ ฆาท

กร เป็น ขร (เฉพาะที่มี ปุร, ส, ปริ เป็นบพหน้า)

กท เป็น ฆร

5. แปลงพยัญชนะต้นธาตุเป็นอย่างอื่นได้บ้าง เช่น ท เป็น พ

6. ธาตุที่ลงท้ายด้วย อา แปลง อา เป็น อาย

ณ ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล ถ้าใช้เป็นอนาคตกาลมักมีบทกรรมนำหน้าเสมอ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์ เฉพาะนามนามที่เป็นภาวสาธนะประกอบเป็นปุงลิงค์

นอกจาก ณ ปัจจัย ที่มีอำนาจพฤทธิแล้ว ยังมี ณ ปัจจัยอีกตัวเป็น ณ ปัจจัยตัวจริงลงแล้วไม่ลบ มีอำนาจลบที่สุดธาตุได้ แต่ไม่มีอำนาจพฤทธิ เช่น กรุณา มาจาก ก บพหน้า รุธิ ธาตุ ณ ปัจจัย

ณก ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบกับ จร ธาตุ ที่ใช้ในความหมายว่า "กิน" เท่านั้น มีอำนาจพฤทธิสระของธาตุได้เช่นเดียวกับปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ เมื่อลงแล้ว ลบ ณ หึ่ง เหลือแต่ ออก ได้รูปสำเร็จเป็น จารก ความจริงศัพท์นี้สามารถลง ณู ปัจจัยได้ แต่ท่านต้องการเน้นให้เห็นความหมายพิเศษของธาตุ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ณิตฺต ปัจจัย

ปัจจัยนี้ใช้ประกอบกับ วท, จร และ วรรณ ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจพฤทธิสระของธาตุได้ เมื่อลงแล้วต้องลบ ณู เหลือแต่ อิตฺต มีลักษณะคล้ายปัจจัยคัทธิต เพราะใช้แทนความหมายของ คณ ศัพท์ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ฉิม ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนและรูปสิทธิจักเป็นอุณาทีปัจจัย⁸³ ใช้ประกอบกับ หุ ธาตุ มีอำนาจพหุทธิ์สระของธาตุไค้ เมื่อลงแล้วต้องลง ณ หิง มีลักษณะคล้ายกับปัจจัยตัทธิต เพราะใช้แทนความหมายของ นิพพุต ศัพท์ รูปวิเคราะห์ที่แสดงไว้เป็นแบบตัทธิต ในคัมภีร์กัจจายนระดับพื้นฐาน กล่าวว่า รูปวิเคราะห์เหล่านั้น ไม่ใช่รูปวิเคราะห์ที่แท้จริงของกิตก์ ปัจจัยนี้เป็นเพียงภาวสาธนะธรรมคาเท่านั้น⁸⁴

ฉี ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนและรูปสิทธิจักเป็นทั้งกิตปัจจัยและอุณาทีปัจจัย⁸⁵ ใช้ประกอบกับธาตุไค้ทั่วไป ในความที่เป็น คัสสี่ละ, ตัทธัมมะ คัสสาธุกาเร, แน่นอน, และติคหนี มีอำนาจพหุทธิ์สระของธาตุไค้ เมื่อลงแล้วต้องลง ณ เหลือแต่ อี อาจารย์บางท่านจึงเรียกว่า อี ปัจจัย (มีพหุทธิ์)⁸⁶ มีหลักสังเกตุดังนี้

1. ถ้าต้นธาตุเป็นที่หะหรือเป็นพยัญชนะสังโยคไม่ต้องพหุทธิ์
2. แปลงตัวธาตุเป็นอย่างอื่นได้บ้าง เช่น ทน เป็น ฆาต
3. ธาตุที่ลงท้ายด้วย อา แปลง อา เป็น อาย

⁸³ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 299.

พุทธปิยมมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 324.

⁸⁴ ชนกาภิวงส์เถระ, กัจจายนระดับพื้นฐาน, หน้า 353.

⁸⁵ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 256, 302.

พุทธปิยมมหาเถระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 288, 317, 322.

⁸⁶ หลวงเทพครูคุณศิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์ และอุณาที, หน้า 46.

ณ ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล เฉพาะอนาคตกาล ในคัมภีร์ฉวาติโมคคัลลานะ เรียก
อณ ปัจจัย⁸⁷ รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

ณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธินิจักเป็นอนุชาติปัจจัย⁸⁸ มีวิธีการก่อนข้างสับสน
พดัทธบ้าง ไม่พดัทธบ้าง ลบ ณ บ้าง ไม่ลบ ณ บ้าง ลบที่สุดธาตุบ้าง ไม่ลบบ้าง ในคัมภีร์-
ฉวาติโมคคัลลานะแยกเป็นปัจจัย 3 ตัว คือ ณ, อ และ ณ

ณ ปัจจัยตัวแรกนี้ เป็นปัจจัยตามแบบ (Conventional Suffix) มีอำนาจพดัทธ
สระของธาตุได้ เมื่อลงแล้ว ต้องลบ ณ ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ จร, ทร, กร, รห,
ชน, สน, ตล, สท, สาท, กส, อส, จฏ, อย และ วา ธาตุ⁸⁹ อาจารย์บางท่านเรียก
อณ ปัจจัย (มีพดัทธ)⁹⁰

อณ ปัจจัย ไม่มีอำนาจพดัทธสระของธาตุใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ ภร, มร,
จร, ตร, อร, คร, หน, ตน, มน, ภม, กิต, ธน, พท, กมพ, อมพ, จกข, ภิกข, สัก,
อินท, อนท, ยช, ปฏ, อณ, อส, วส, ปส, ปัส และ พนธ ธาตุ⁹¹ อาจารย์บางท่านเรียก

⁸⁷โมคคัลลานมหาเถระ, ฉวาติโมคคัลลาน, หน้า 5.

⁸⁸กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 288, 301, 313.

พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสัทธินิ, หน้า 319, 331.

⁸⁹โมคคัลลานมหาเถระ, ฉวาติโมคคัลลาน, หน้า 1.

⁹⁰หลวงเทพครูวานิชย์ (ทวี ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์
และอนุชาติ, หน้า 49.

⁹¹โมคคัลลานมหาเถระ, ฉวาติโมคคัลลาน, หน้า 1.

อุ ปัจจัย (ไม่มีพฤกษ์)⁹²

ณ ปัจจัยตัวสุดท้าย เป็นปัจจัยตัวจริง (True Suffix) มีอำนาจพฤกษ์สระของ ธาตุได้ และไม่ลบ ณ ใช้ประกอบกับ รี, วี และ ภา ธาตุ⁹³

ณ ปัจจัยนี้ คือ อุณ (ณ + อุ) ปัจจัยในอุณาตปัจจัย หรือ ณ ปัจจัย ในฉวาตปัจจัย ซึ่งคัมภีร์กัจจายนะ รูปสัทธา และ ฉวาตโมคคัลลานะ จัดเป็นปัจจัยตัวแรกในอุณาตกับป์ และ ฉวาตกับฉ

ปัจจัยนี้ มีใช้ในปัจจุบัณกาลและอดีตกาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ณก ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป ในความหมายที่เป็นต้นสละ เป็นต้น มีอำนาจพฤกษ์สระของธาตุได้เช่นเดียวกับปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ เมื่อลงแล้ว ต้องลบ ณ เหลือแต่ อุ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ณย ปัจจัย

ปัจจัยนี้ เป็นได้ทั้งปัจจัยกิตก์และคัทธิต ที่เป็นกิตก์ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป ในความหมายที่เป็นการเชื่อเชิญ, อนุญาต, ถึงเวลา, แน่นอน และคัทธิตนี้ มีอำนาจเหมือนปัจจัยที่เนื่องด้วย ณ และมีพิเศษออกไป คือ เมื่อลง ณ แล้ว คง ย ไว้บ้าง แปลง ย กับที่สุดธาตุ เป็นอย่างอื่นบ้าง มีหลักสังเกตุดังนี้

1. ลบ ณ แล้วคง ย ไว้บ้าง เช่น การย

2. ลบ ณ แล้วแปลง ย กับที่สุดธาตุเป็นอย่างอื่น คือ

⁹²หลวงเทพครุณานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมชัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์ และอุณาต, หน้า 51.

⁹³โมคคัลลานมหาเถระ, ฉวาตโมคคัลลาน, หน้า 13.

ชฺ กับ ย เป็น กุค และ ชฺช
 ทฺ กับ ย เป็น ชฺช
 มฺ กับ ย เป็น มุม
 หฺ กับ ย เป็น ยุห

3. ธาตุที่ลงท้ายด้วย อา แปลง ญฺ กับ อา เป็น เอยฺ⁹⁴
4. เฉพาะ ฎ ธาตุ แปลง ญฺ กับ อฺ เป็น อพฺ
5. แปลง กรห ธาตุ เป็น การ

ในคัมภีร์โมคคัลลานะ แยก ญฺ ปัจจัย เป็นปัจจัย 2 ตัว คือ ขฺยญฺ และ ย ปัจจัย⁹⁵
 ขฺยญฺ ปัจจัย มีอำนาจพหุสัระของธาตุได้เพราะ ญฺ อนุพันธะ ถ้าธาตุลงท้ายด้วย จ ให้แปลงเป็น
 กุ ได้ เพราะ ข อนุพันธะ เช่น วากฺย⁹⁶ แล้วให้ลบ ขฺ และ ญฺ อนุพันธะ เหลือไว้แต่ ย ส่วน
 ย ปัจจัย ไม่มีอำนาจพหุสัระ เมื่อลงแล้วให้แปลง ย กับที่สุดธาตุเป็นอย่างอื่น

ญฺ ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์ ในบาลีไวยากรณ์บางเล่ม
 แสดงว่าใช้เป็นกริยาศัพท์ได้⁹⁷

ญฺ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกไป มีอำนาจให้พหุสัระของธาตุได้ แต่ไม่พหุสัระ
 ก็มี และต้องแปลงรูปเป็น อก เสมอ ในคัมภีร์โมคคัลลานะแยกเป็น 2 ปัจจัย คือ อก และ

⁹⁴ คัมภีร์โมคคัลลานะ หน้า 92 ลง ขฺยญฺ ปัจจัย แปลง อา เป็น เอ.

⁹⁵ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยากรณ์, หน้า 92.

⁹⁶ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานปญฺจิกา (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2521),
 หน้า 151.

⁹⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์อาชยาค
และกิตก์, หน้า 197.

ฉก บัจจัย⁹⁸ มีหลักสังเกตดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป ทั้งที่มีหน้าและไม่มี
2. ธาตุที่ลงท้ายด้วย อา แปลง อา เป็น อาย
3. เฉพาะ ญา ธาตุ ให้แปลง ญว เป็น อานนท และแปลง ญา เป็น ชา
4. ธาตุที่ลงท้ายด้วย จ และ ช ไม่ต้องแปลงเป็น ก และ ค
5. แปลงตัวธาตุเป็นอย่างอื่นได้บ้าง

ญว บัจจัยเป็นได้ 3 กาล เฉพาะอนาคตกาลใช้ประกอบกับ กร ธาตุ ในความหมายที่เป็นการกระทำ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ต บัจจัย

บัจจัยนี้ ในกัมภีร์โมคคัลลานะเรียก กุต บัจจัย⁹⁹ กัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิตี จัดเป็นทั้งกิตบัจจัยและอุทาหิตบัจจัย¹⁰⁰ มีวิธีการเปลี่ยนแปลงที่พิสดารมาก ลบที่สุดธาตุบ้าง ไม่ลบบ้าง แปลงบัจจัยเป็นอย่างอื่นบ้าง ไม่แปลงบ้าง มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป
2. ธาตุที่ลงท้ายด้วยสระ เช่น หุ, ภู, ภิ, ณี และ ญา ธาตุ เป็นต้น คง ต ไว้ บางครั้งให้แปลงสระของธาตุได้ แล้วซ้อน ต

⁹⁸โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยากรณ์, หน้า 93.

⁹⁹เรื่องเดียวกัน, หน้า 96.

¹⁰⁰กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 264, 301, 304.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 295, 296, 301, 325.

3. แปลง อา แห่ง ฐา และ ปา ธาตุ เป็น อิ และอี ตามลำดับ
4. เฉพาะ ทา ธาตุ ให้ลบ อา แล้วแปลง ต เป็น อินุ
5. เฉพาะ ชี ธาตุ ให้ลบ อี แล้วแปลง ต เป็น อีณ¹⁰¹
6. แปลง เก ธาตุ เป็น กี
7. ธาตุที่ลงท้ายด้วย น, ม และ ร ให้ลบที่สุดธาตุ บางครั้งก็ไม่ลบ
8. แปลง น แห่ง ชน ธาตุ เป็น อา
9. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ม เมื่อลบที่สุดธาตุให้แปลง ต เป็น นุต ใต้¹⁰²
10. ธาตุที่ลงท้ายด้วย จ, ช และ ป ให้ลบที่สุดธาตุแล้วซ้อน ต
11. เฉพาะ ปจ, สก และ สุส ธาตุ ให้ลบที่สุดธาตุแล้วแปลง ต เป็น กุก และ กุช ตามลำดับ
12. เฉพาะ ฆนุช ธาตุ ให้แปลง ต กับพยัญชนะที่สุดธาตุเป็น กุก
13. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ต ให้ลบที่สุดธาตุแล้วซ้อน ต
14. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ท ให้ลบที่สุดธาตุแล้วแปลง ต เป็น อนุน บางครั้งไม่แปลง แต่ซ้อน ต

¹⁰¹ในคัมภีร์โมคคัลลภาวะ หน้า 109 ให้แปลง ต เป็น ณ ผู้วิจัยเห็นว่า วิธีการของคัมภีร์โมคคัลลภาวะรวบรัดดีกว่า นอกจากจะแปลงเป็น ณ แล้ว ยังแปลงเป็น น ใต้ แต่คัมภีร์รูปสัททิตินี้ หน้า 305 ให้แปลง ณ เป็น น.

¹⁰²ในสูตรที่ 1118 ท่านอธิบายตามคัมภีร์กัจจายนะสูตรที่ 584 หน้า 275 ว่า หลังขมุ ธาตุ เป็นต้น ให้แปลง ต เป็น นุต ใต้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็น ตี ปัจจัยมากกว่า เพราะ จ ศัพท์ในสูตรนี้ น่าจะหมายถึง แปลง ตี เป็น นุต ใต้ด้วย คัมภีร์รูปสัททิตินี้ สูตรที่ 618 หน้า 299 แสดงเป็น ตี ปัจจัย.

15. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ร ให้ลบที่สุดธาตุ แล้วแปลง ต เป็น อัญ (หรือ อดัญ)
16. เฉพาะ สาส และ ทิส ธาตุ ให้ลบที่สุดธาตุ แล้วแปลง ต เป็น วิญฐ
17. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ห แปลง ห เป็น ฟ แล้วแปลง ต เป็น ท
18. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฐ, ฒ, ภ และ ท แปลง ต เป็น ฐ และ ฒ
19. แปลง กร ธาตุ ที่มี ปุร, ส, อุป และ ปรี เป็นพหน้าเป็น ข
20. แปลง ว แห่ง วจ ธาตุ เป็น อุ
21. แปลง ว แห่ง วส ธาตุ เป็น อุ
22. แปลง ต กับ ส แห่ง วส ธาตุ เป็น อุตถ
23. แปลง ต กับพยัญชนะสุดท้ายแห่ง นติ ธาตุ เป็น จจ
24. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ส แปลง ต กับ ส เป็น ฐฐ
25. แปลง ต กับพยัญชนะสุดท้ายแห่ง ปุจจ, ภนช และ หนส ธาตุ เป็นต้นเป็น ฐฐ
26. ธาตุสองพยางค์ขึ้นไป ถ้าไม่ลบที่สุดธาตุให้ลง อิ อากมได้ และใช้เป็นกรรม

ต ปัจจัยนี้ เป็นได้ 3 กาล แต่นิยมใช้เป็นอดีตกาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์และกริยาศัพท์ เฉพาะนามนามที่เป็นภาวสาธนะประกอบรูปเป็นนปุงสกลิงค์

ตพพ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ มีวิธีการเปลี่ยนแปลงคล้าย ต ปัจจัย ใช้ในความหมายต่าง ๆ เช่นเดียวกับอนิย ปัจจัย มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกไป
2. มีอำนาจลบที่สุดธาตุและแปลงสระของธาตุเป็นอย่างอื่นได้
3. ถ้าไม่ลบที่สุดธาตุ ลง อิ อากม

4. ธาตุที่ลงท้ายด้วย น และ ม แปลงเป็น ญ
5. แปลง ต (แห่ง ตพพ) เป็น รฎฐ ได้
6. แปลงตัวธาตุเป็นอย่างอื่นได้
7. ธาตุพยางค์เดียวกับที่ลงท้ายด้วย อา มักคงธาตุไว้

ตพพ ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์และกริยาศัพท์

ตพย ปัจจัย

ปัจจัยนี้ เป็นปัจจัยพิเศษ ไม่มีกล่าวถึงในบาลีไวยากรณ์ทั่วไป มีแต่ในไวยากรณ์สันสกฤต¹⁰³ ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ท่านแสดงตัวอย่างไว้ว่า "ปาทพยต์" มีความหมายเท่ากับ "ปริกฤษิตพพต์" ดังนั้น ตพย ปัจจัยจึงน่าจะเป็นปัจจัยที่คิดมาจากสันสกฤต ในบาลีมีรูปเป็นตพพ รูปสำเร็จของปัจจัยนี้ใช้เหมือน ตพพ ปัจจัย

ตวนตุ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ในคัมภีร์โมคคัลลานะเรียก กุตวนตุ ปัจจัย¹⁰⁴ มีวิธีการเปลี่ยนแปลงคล้ายกับ ต ปัจจัย มีหลักสังเกตดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัว
2. แปลงสระของธาตุเป็นอย่างอื่นได้บ้าง
3. ธาตุที่ลงท้ายด้วย จ, ช และ ฆ แปลงที่สุดธาตุเป็น ต
4. ธาตุสองพยางค์ขึ้นไป ถ้าไม่แปลงที่สุดธาตุ ลง อิ อากม

ตวนตุ ปัจจัย มีความหมายเป็นอดีตกาล รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

¹⁰³ วรลักษณ์ พับบรรจง, สันสกฤตไวยากรณ์ (ม.ป.ท., 2530), หน้า 429.

¹⁰⁴ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยางกรณ์, หน้า 96.

ตเว ปัจจัย

ปัจจัยนี้ จัดอยู่ในกลุ่มเดียวกับ ตุเย และ ตาเย ปัจจัย ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ตอน กิตกัณฑ์ ท่านกล่าวถึงเฉพาะ ตเว ปัจจัยเท่านั้น คัมภีร์โมคคัลลานะมี ตเว และ ตาเย ปัจจัย¹⁰⁵ แต่ไม่มี ตุเย ปัจจัย วิธีการเปลี่ยนแปลง คล้ายกับปัจจัยที่เนื่องด้วย ต มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัวไป
2. แปลงสระของธาตุเป็นอย่างอื่นได้
3. แปลงตัวธาตุเป็นอย่างอื่นบ้าง เช่น กร เป็น กา

ตเว ปัจจัย เป็นได้ทุกกาล มักใช้ประกอบกับธาตุที่มีความหมายว่า "ปรารถนา" มีความหมายเป็นกัตตสาธนะ รูปสำเร็จเป็นอภัยยศัพท์ ไม่สามารถนำไปแจกวิภคตินามได้¹⁰⁶ แต่ใช้แทนจตุตถีวิภคติ มีสำเนียงอายตนิบาตว่า "เพื่อ"

ตาวิ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ อยู่ในกลุ่มเดียวกับ ทวนตุ ปัจจัย คัมภีร์โมคคัลลานะเรียก กุตาวิ ปัจจัย¹⁰⁷ มีวิธีการเปลี่ยนแปลงตัวธาตุเช่นเดียวกับ ทวนตุ ปัจจัย มีความหมายเป็นอดีตกาล รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์

ติ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธังคเป็นทั้งกิตปัจจัยและอุณาตปัจจัย¹⁰⁸ ในคัมภีร์

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 97.

¹⁰⁶ ในคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ คำกิตกัณฑ์เป็นอภัยยศัพท์ สามารถลง สิ วิภคติได้ด้วยสูตรว่า "ตโต จ วิภคตโย" (ปทรูปสัทธา, หน้า 35 สูตรที่ 62) ลบทิ้งไปด้วยสูตร "สพฺพาสมาวุโส-สคฺคนิปาตาทีหิ จ" (ปทรูปสัทธา, หน้า 106 สูตรที่ 282).

¹⁰⁷ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 96.

¹⁰⁸ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 263, 305.

โมคคัลลานะเรียก กุติ บัจจัย¹⁰⁹ มีวิธีการเปลี่ยนแปลงคล้าย ต บัจจัย มักคงรูป ทิ ไว้ไม่ลบ มีแปลงรูปเป็นอย่างอื่นบ้าง มีหลักสังเกตดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป
2. ธาตุพยางค์เดียว มักคงตัวธาตุไว้
3. แปลง อา แห่ง ฐา และ ปา ธาตุ เป็น อี และ อี้ ตามลำดับ
4. แปลง เก ธาตุ เป็น กี้
5. ธาตุที่ลงท้ายด้วย น, ม, และ ร ให้ลบที่สุดธาตุ
6. แปลง น แห่ง ชน ธาตุ เป็น อา
7. แปลง ทิ เป็นอย่างอื่น แล้วลบที่สุดธาตุ เช่น
 ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฐ และ ภ แปลง ทิ เป็น ทุธิ
 ธาตุที่ลงท้ายด้วย ม แปลง ทิ เป็น นุติ
 ธาตุที่ลงท้ายด้วย ส แปลง ทิ เป็น ฏฐิ¹¹⁰

ติ บัจจัย ในคัมภีร์รูปสัทธิตีแสดงว่าเป็นได้ 3 กาล¹¹¹ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

¹⁰⁸(ต่อ) พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 296, 326.

¹⁰⁹โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยานิ, หน้า 95.

¹¹⁰ในคัมภีร์สัททนิติปกรณ์ไม่มีสูตรและตัวอย่างนี้โดยตรง แต่ผู้วิจัยได้เทียบเคียงกับ ต บัจจัย เพราะมีที่ใช้ทั่วไป เช่น ตุฏฐิ

¹¹¹พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 292.

ตุ บัจจย

บัจจยนี้ ในคัมภีร์โมคคัลลานะ เรียก ลตุ บัจจย¹¹² คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิจัดเป็นทั้งกิตบัจจยและอุณาตบัจจย¹¹³ เมื่อประกอบกับธาตุแล้ว คงรูปไว้เสมอ มีหลักสังเกตดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไปทั้งที่มีบทหน้าและไม่มี
2. ธาตุพยางค์เดียวกับที่ลงท้ายด้วย อา มักคงธาตุไว้
3. แปลงสระของธาตุเป็นอย่างอื่นบ้าง
4. แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นอย่างอื่นได้
5. ถ้าไม่แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุ ลง อี อากม
6. เฉพาะ อร ธาตุ แปลง อร เป็น อุ

ตุ บัจจย ใช้ในความหมายที่เป็นตัวสืบละ เป็นต้น ได้เช่นเดียวกับ ฌี และ อาว บัจจย เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ตุก บัจจย

บัจจยนี้ ใช้ประกอบกับ คม ธาตุ ที่มี อา เป็นบทหน้า มีอำนาจให้แปลงที่สุดธาตุ

¹¹²โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพจนานุกรม, หน้า 93.

ในคัมภีร์อฎฐกถาโมคคัลลานะ มี ตุ บัจจยเหมือนกัน ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป เช่น ธา, หิ, สี, ทน, ชน, ชร, คม, สจ, อร, ปา และ ภา ธาตุ เป็นต้น (อฎฐกถาโมคคัลลาน, หน้า 14-15).

¹¹³กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพจนานุกรม, หน้า 254, 302, 311, 313.

พุทธปิยมมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 277, 317, 330, 331.

เป็น นู เป็นไค้ 3 กาล¹¹⁴ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ตุ้ ปัจจัย

ปัจจัยนี้อยู่ในกลุ่มเดียวกับ ตเว ปัจจัย เมื่อประกอบกับธาตุแล้ว มักคงรูปไว้ มีแปลงรูปเป็นอย่างอื่นบ้าง มีหลักสังเกตดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป
2. ธาตุพยางค์เดียวกับกคงไว้ มีแปลงสระของธาตุเป็นอย่างอื่นบ้าง
3. แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุเป็นอย่างอื่น
4. ถ้าไม่แปลงพยัญชนะที่สุดธาตุ ลง อิ อากม
5. แปลงตัวธาตุเป็นอย่างอื่นบ้าง เช่น กร เป็น กา
6. แปลง ตุ้ เป็นอย่างอื่นบ้าง เช่น หลัง ทิส ธาตุ แปลง ตุ้ เป็น รฎฐ์

ตุ้ ปัจจัย เป็นไค้ทุกกาล มีความหมายเป็นกัตตุสาธนะ ใช้ในความหมายว่า ควร, สามารถ และสมควร รูปสำเร็จเป็นอักษยศัพท์ ใช้แทนวิภคตินามได้ 2 วิภคติ คือ ปฐมวิภคติ และจตุตถวิภคติ

ตูน ปัจจัย

ปัจจัยนี้ มีที่ใช้น้อย ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ฉบับของลังกา และพม่า ส่วนมากมีรูปเป็น ตูน¹¹⁵ แต่ฉบับของไทย ตลอดจนตัวอย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาต่าง ๆ ฉบับอักษรไทย มีรูปเป็น ตูน เกือบทั้งสิ้น ในที่นี้ จะใช้รูป ตูน เพื่อให้สอดคล้องกับตัวอย่างดังกล่าว มีปัจจัยที่อยู่ในกลุ่มนี้อีก 2 ตัว คือ ตฺวาน และ ตฺวา ปัจจัย รวมเรียกว่า

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

¹¹⁵ อาจารย์บางท่านจึงกล่าวว่า ตูน ปัจจัย ไม่มี.

ตุนาที่ปัจจัย ตุน ปัจจัย เมื่อประกอบกับธาตุแล้ว มักคงรูปไว้ มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป
2. แปลงพยัญชนะที่สวดธาตุเป็นอย่างอื่นได้
3. แปลงตัวธาตุเป็นอย่างอื่นบ้าง เช่น กร เป็น กา
4. แปลง ตุนาที่ปัจจัย เป็น ย ได้¹¹⁶
5. แปลง ตุนาที่ปัจจัย เป็น ยาน ได้
6. ธาตุที่ลงท้ายด้วย จ, น และ ร เป็นต้น แปลง ตุนาที่ปัจจัย เป็น รจุจ
7. เฉพาะ ทิส ธาตุ แปลง ตุนาที่ปัจจัย เป็น สุวา และ สุวาน แล้วลบที่สุดธาตุ¹¹⁷
8. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ม, ท, ท และ ภ แปลง ตุนาที่ปัจจัย เป็น มุม, ยุท, ชุช, พุภ และ ทุธา แล้วลบที่สุดธาตุ¹¹⁸

¹¹⁶การแปลง ตุนาที่ปัจจัย เป็น ย นี้ บาลีไวยากรณ์ อาชยาดและกิตก์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า 211 แสดงว่าต้องมีอุปสัคอยู่หน้า แต่ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ใหญ่แสดงว่าไม่ต้องมีอุปสัคอยู่หน้าก็ได้ โดยมีสูตรว่า "สพเพติ ตุนาที่ปัจจัย" (สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา หน้า 394 สูตรที่ 1201).

ในคัมภีร์โมคคัลลานะ หน้า 110-111 แปลงเฉพาะ ตฺวา ปัจจัย เท่านั้น เป็น ย, ยาน, ตฺ, จจ, ริจจ, วา และ วาน.

¹¹⁷บาลีไวยากรณ์ อาชยาด และกิตก์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า 212 แปลง ตฺวา เป็น สุวา และ ตฺวาน เป็น สุวาน แต่ในคัมภีร์โมคคัลลานะ หน้า 111 แปลง ตฺวา เป็น วา และ วาน โดยไม่ลบที่สุดธาตุ.

¹¹⁸บาลีไวยากรณ์ อาชยาด และกิตก์ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า 212 ให้แปลง ย (ซึ่งแปลงมาจากตุนาที่ปัจจัย) กับพยัญชนะที่สวดธาตุ เป็น มุม เป็นต้น.

คุณ ปัจจัยนี้ โดยมากใช้ในความหมายที่เป็นอดีตกาลซึ่งเรียกว่า บุพกาล มีใช้ใน
ความหมายอื่นบ้าง เช่น สมานกาล อปรกาล ลักษณะ และเหตุ เป็นต้น รูปสำเร็จเป็นอภัยย-
ศัพท์

เตยฺย ปัจจัย

ปัจจัยนี้ มีใช้น้อย วิธีการคล้ายกับ ต ปัจจัย เช่น หลั่ง ทิส ธาตุ แปลง เตยฺย
เป็น วิญฺญูเตยฺย ได้ รูปสำเร็จใช้เป็นกริยาศัพท์ มีความหมายเป็นได้ทุกกาล

ตุติ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ความจริงคือ ตี ปัจจัย ในคัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธาธิ จักเป็นพวกอุณาภิ-
ปัจจัย¹¹⁹ ใช้ประกอบกับธาตุที่ลงท้าย ช และ ท เป็นต้น มีอำนาจให้ลบที่สุดธาตุได้ รูป-
สำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ตุติม ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธาธิจักเป็นพวกอุณาภิปัจจัย¹²⁰ ใช้ประกอบกับ ภู,
ภู¹²¹ และ ทา ธาตุ มีอำนาจให้แปลงสระของธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ตุย ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธาธิจักเป็นอุณาภิปัจจัย¹²² ใช้ประกอบกับธาตุ

¹¹⁹ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 305.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธาธิ, หน้า 326.

¹²⁰ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 299

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธาธิ, หน้า 324.

¹²¹ ในสูตรที่ 1275 แสดงว่า เป็น กร ธาตุ แต่แปลงเป็น ภู.

¹²² กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 295.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธาธิ, หน้า 324.

เหล่านี้ คือ อู (มี อู เป็นบพหน้า), กร (มี ฤ เป็นบพหน้า), สด, นต, และ นิติ ธาตุ มี
หลักสังเกต ดังนี้

1. แปลง อู แห่ง อู ธาตุ เป็น อ
2. แปลง กร ธาตุ เป็น ฤ
3. ลบที่สุดธาตุได้
4. แปลง ตย เป็น จจ

รูปสำเร็จของปัจจัยนี้ ใช้เป็นนามศัพท์

ตย ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิจักเป็นอุณาตปัจจัยในกลุ่มเดียวกับ ตย ปัจจัย¹²³
ใช้ประกอบกับ มุส ธาตุ¹²⁴ มีอำนาจให้แปลง อู แห่ง มุส ธาตุ เป็น อ ลบที่สุดธาตุแล้ว
แปลง ตย เป็น จจ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ตรณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คิดมาจากคัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิตี แม้พระอัครวงศาจารย์จะไม่เห็นด้วย
กับศัพท์ที่สำเร็จด้วยปัจจัยนี้ เพราะไม่มีใช้ในพระบาลี เช่น จตุรี, โคตุรี เป็นต้น แต่ท่านก็นำ
มาแสดงเป็นตัวอย่างไว้ จักเป็นอุณาตปัจจัย¹²⁵ ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัว มีอำนาจให้พทุทธ์

¹²³กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 295.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 324.

¹²⁴ในคัมภีร์รูปสัทธิตี แสดงเป็น มร ธาตุ (ปทรูปสัทธิตี, หน้า 324).

¹²⁵กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 304.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 325.

สระของธาตุบ้าง แปลงและลบที่สุดธาตุบ้าง รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ตุวา ปัจจัย

ปัจจัยนี้ อยู่ในกลุ่มคฺนาทิจปัจจัย มีใช้มาก บางครั้งท่านเรียกแยกจาก ทฺน ปัจจัย เป็น ตุวาทิจปัจจัย คัมภีร์โมคคัลลานะเรียก กตุวา ปัจจัย¹²⁶ มีลักษณะการเปลี่ยนแปลง ตัวธาตุและปัจจัยคล้าย ทฺน ปัจจัย มีแปลกบ้าง ดังนี้

1. แปลงสระของธาตุได้บ้าง
 2. ธาตุที่ลงท้ายด้วย น และ ม แปลงเป็น ญ
 3. ธาตุสองพยางค์ขึ้นไป ถ้าไม่ลบที่สุดธาตุ ลง อี อากม
 4. ธาตุที่ลงท้าย ท และ ฐ ลง ย อากมได้¹²⁷
 5. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ฐ แปลง ตุวา เป็น ทฺธา แล้วลบที่สุดธาตุ
 6. เฉพาะ ทิส ธาตุ แปลง ตุวา เป็น ฐฐุ¹²⁸ และ ฐฐฺธา ได้
- ตุวา ปัจจัย มีวิธีการใช้เหมือน ทฺน ปัจจัย รูปสำเร็จเป็นอพยยศัพท์

ตุวาน ปัจจัย

ปัจจัยนี้ อยู่ในกลุ่มคฺนาทิจปัจจัย ในสูตรต่าง ๆ จะเรียงไว้หน้า ตุวา ปัจจัย ใน คัมภีร์โมคคัลลานะเรียก กตุวาน¹²⁹ ปัจจัย วิธีการเปลี่ยนแปลงธาตุและปัจจัยคล้าย ทฺน

¹²⁶โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 98.

¹²⁷คือ ย วิภทฺปัจจัย (ปัจจัยประจำหมวด ทิว ธาตุ).

¹²⁸ในคัมภีร์โมคคัลลานะหน้า 110 สูตรที่ 165 ให้แปลง ตุวา เป็น ตฺ ก่อน โดยสูตรว่า "ตุยานา" แล้วจึงแปลง ตฺ เป็น ฐฐุ

¹²⁹โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 98.

และ ตฺวา ปัจจัย มีแปลกบ้าง ดังนี้

1. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ธ แปลง ตฺวาน เป็น ทฺธาน แล้วลบที่สุดธาตุ
2. เฉพาะ ลภ ธาตุ แปลง ตฺวาน เป็น ทฺธาน แล้วลบที่สุดธาตุ

ตฺวาน ปัจจัย มีวิธีการใช้เหมือน ตฺน และ ตฺวา ปัจจัย รูปสำเร็จเป็นอพยยศัพท์

ถ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิดักเป็นอุณาตฺปัจจัย¹³⁰ ในฉวาติโมคคัลลภาวะ แยกเป็น 2 ปัจจัย คือ ถด และ ถก ปัจจัย¹³¹ ใช้ประกอบกับธาตุบางตัวเท่านั้น คือ สม, ทม, ทร, รท, สป, วส, ยุ, สู, วุ และ อส ธาตุ มีอำนาจลบที่สุดธาตุบ้าง แปลงสระ และตัวธาตุเป็นอย่างอื่นบ้าง รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ดฺ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิดักเป็นอุณาตฺปัจจัย¹³² ในคัมภีร์โมคคัลลภาวะ เรียก ดฺ ปัจจัย¹³³ ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ เวปฺ, ลี, ทว และ วมุ คงรูป ดฺ ไว้ มี

¹³⁰ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 290.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิด, หน้า 321.

¹³¹ ถด ปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้คือ สม, ทร, ทม, กิลม, สป และ วส (ที่มี อา และ อุป เป็นบหน้า) มีอำนาจให้แปลง ว แห่ง วส ธาตุ เป็น โอ ได้ เช่น อุโปสโธ (ฉวาติโมคคัลลาโน, หน้า 17).

ถก ปัจจัย ใช้ประกอบกับ รม ธาตุ เท่านั้น มีอำนาจให้ลบที่สุดธาตุได้ (ฉวาติโมคคัลลาโน, หน้า 17).

¹³² กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 299.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิด, หน้า 324.

¹³³ โมคคัลลวานมหาเถระ, โมคคัลลวานพฺยากรณ์, หน้า 95.

อำนาจแปลงสระของธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ท ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิจักเป็นอุณาตปัจจัย¹³⁴ ในคัมภีร์ฌวาติโมก-
กัลลภาวะ เรียก ทก ปัจจัย¹³⁵ ใช้ประกอบกับบางธาตุเท่านั้น เช่น อุทิ, ชุท ธาตุ เป็นต้น
กรรูป ท ไว้ มีอำนาจให้ลบที่สุดธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ฑ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิจักเป็นอุณาตปัจจัย¹³⁶ ในคัมภีร์ฌวาติโมก-
กัลลภาวะ เรียก ฑ ปัจจัย เหมือนกัน¹³⁷ ใช้ประกอบกับ หัส, อท และ มท ธาตุ เป็นต้น
กรรูป ฑ ไว้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ธ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธิจักเป็นอุณาตปัจจัย¹³⁸ ใช้ประกอบกับ รนช

¹³⁴ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 307.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิ, หน้า 327.

¹³⁵ ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ รุท, ชุท, มุท, มท, ฉิท, สุต, สป, กม,
นิบุท, และ อุบุท เป็นต้น (ฌวาติโมกกุศลลาโน, หน้า 18).

¹³⁶ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 311.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิ, หน้า 330.

¹³⁷ ใช้ประกอบกับ ทท ธาตุ ได้รูปเป็น ทททุ ศัพท์ว่า ทททุ นี้ ในคัมภีร์กัจจายณะ
และรูปสัทธิตั้งเป็น ทท ธาตุ เหมือนกัน แต่คัมภีร์สัททนีติปกรณ์เป็น หัส ธาตุ

¹³⁸ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 307.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิ, หน้า 327.

ธาคู เป็นต้น กงรูป ธ ไว้ มีอำนาจให้ลบที่สุดธาคูได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

นุ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธัจจัดเป็นอุณาตปัจจัย¹³⁹ ในคัมภีร์ธวาทีโมค-
คัลลภาวะ เรียก นุก ปัจจัย¹⁴⁰ ใช้ประกอบกับ ทน และ ธา ธาคู เป็นต้น มีอำนาจให้ลบ
ที่สุดธาคู และแปลงสระของธาคูได้ ได้รูปเป็น ทนุ และ ธนุ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

นุส ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธัจจัดเป็นอุณาตปัจจัย¹⁴¹ อยู่ในกลุ่มเดียวกับ
อิส และ อุต ปัจจัย ใช้ประกอบกับ มน ธาคู มีอำนาจให้ลบที่สุดธาคู และที่มะสระต้นธาคูได้
รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

นตุ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะจัดเป็นอุณาตปัจจัย¹⁴² แต่คัมภีร์รูปสัทธัจจัดเป็นกิตปัจจัย¹⁴³
ตามตัวอย่างที่ให้ไว้ คือ อนตุ ปัจจัย นั่นเอง เพราะเมื่อนำไปแจกวิภัตตินาม ต้องแปลง อ

¹³⁹ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 313-314.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธ, หน้า 331.

¹⁴⁰ ใช้ประกอบกับ สู, ภา และ ธา ธาคู ได้รูปเป็น สูนุ, ภาณุ และ ธนุ
(ธวาทีโมคคัลลาโน), หน้า 20-21.

¹⁴¹ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 314.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธ, หน้า 332.

¹⁴² กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 303.

¹⁴³ พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธ, หน้า 318.

เป็น อ เสมอ ในคัมภีร์โมคคัลลานะเรียก นุต บัจจย¹⁴⁴ ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป ถ้าเป็น กัตตุสาธนะ ให้ลงบัจจยประจำกัตตุวาจกในอาชยาตก่อน รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์ ในที่นี้ใช้ในความหมายที่เป็นอนาคตกาล

ม บัจจย

บัจจยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธินิจเป็นอุณาภิัจจย¹⁴⁵ ในคัมภีร์ฌวาติโมคคัลลานะ แยกเป็น 2 บัจจย คือ มกฺ และ ม¹⁴⁶ ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ หิ, สิ, ภิ, ทา, ยา, ฐา, ภส, ส่า, พุรุท และ อุส เป็นต้น คงรูป ม ไว้ มีอำนาจแปลงสระของธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

มฺน บัจจย

บัจจยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธินิจเป็นอุณาภิัจจย¹⁴⁷ อยู่ในกลุ่มเดียวกับ ม บัจจย จากตัวอย่างที่ให้ไว้ คือ ม บัจจย นั้นเอง เช่น ภิโม ท่านแสดงไว้ทั้ง ม และ มฺน บัจจย รูปสำเร็จต้องลง นฺ ทิ้ง ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ ชี, ภิ, สฺ, รฺ, หุ, วา, ฐฺ, หิ, ปี, และ อท

¹⁴⁴โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 98.

¹⁴⁵กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 290.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธา, หน้า 321.

¹⁴⁶มกฺ บัจจย ใช้ประกอบกับ หิ, ฐฺ และ ภิ ธาตุ ไม่มีอำนาจพดฺทฺสระของธวตุ (ฌวาติโมคคัลลาโน, หน้า 23).

ม บัจจย ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ ชี, สฺ, วี, ยา, คา, หิ, ส่า, ฐฺ, หุ, มร, ธร, กร, ขร, ชม, อม, สม, อส, ภส และ อุส ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจให้พดฺทฺสระและแปลงพยัญชนะที่สุดธาตุได้ (ฌวาติโมคคัลลาโน, หน้า 24).

¹⁴⁷กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 289.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธา, หน้า 320.

เป็นต้น มีหลักสังเกต ดังนี้

1. พุทธสระของธาตุไต้บ้าง
2. เฉพาะ อท ธาตุ ให้แปลง ท เป็น ต และ ม เป็น ต บ้าง แปลง ท เป็น ต แล้วที่หะสระต้นธาตุบ้าง

รูปสำเร็จของศัพท์ที่ประกอบด้วย มนุ บัจจย ใช้เป็นนามศัพท์

มาน บัจจย

บัจจยนี้ ใช้ประกอบกับธาตุไต้ทั่วไป ก่อนที่จะลง มาน บัจจยต้องลงบัจจยประจำ วาอกในอาชยาคก่อน เช่นเดียวกับ อนุต บัจจย คงรูปไว้เสมอ มีอำนาจให้แปลงสระของธาตุไต้ รูปสำเร็จใช้เป็นคุณศัพท์ โดยทั่วไปมีความหมายเป็นปัจจุบันกาล แต่อาจใช้ในความหมายที่เป็นอนาคตกาลได้ ถ้ามีกรรมอยู่ข้างหน้า

ย บัจจย

บัจจยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิจัดเป็นอุณาภิัจจย¹⁴⁸ ใช้ประกอบเฉพาะ อด, กล และ สล ธาตุ ไม่มีอำนาจเปลี่ยนแปลงธาตุ คงรูป ย ไว้เสมอ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ยาด บัจจย

บัจจยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิจัดเป็นอุณาภิัจจย¹⁴⁹ ใช้ประกอบกับ กล และ สล ธาตุ คงรูปไว้เสมอ ไม่มีอำนาจเปลี่ยนแปลงตัวธาตุ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

¹⁴⁸ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 291.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิ, หน้า 322.

¹⁴⁹ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 292.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิ หน้า 322.

ยู ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธจักเป็นทั้งกิตปัจจัยและอุณาตปัจจัย¹⁵⁰ มักแปลงรูปเป็น อน เสมอ มียกเว้นบ้าง ที่แปลงรูปเป็น อน ในคัมภีร์โมคคัลลานะ เรียกเป็น อน ปัจจัย¹⁵¹ มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุได้ทุกตัวไป
2. พุทธสระของธาตุได้บ้าง
3. ธาตุที่ลงท้ายด้วย ร และ ห ให้แปลง น เป็น ณ ที่ลงท้ายด้วย ห มียกเว้น-
บ้าง¹⁵²
4. เฉพาะ ญา ธาตุ ที่แปลงเป็น ชา ให้แปลง ยู เป็น อานน
5. ไม่แปลง ยู เป็น อน บ้าง เช่น วายู¹⁵³

ยู ปัจจัยนี้ เป็นได้ 3 กาล ใช้ในความหมายที่เป็นตัสนีละเป็นต้นได้ รูปสำเร็จใช้-
เป็นนามศัพท์

¹⁵⁰ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยากรณ์, หน้า 257, 301.

พุทธปิยมมหาเถระ, ปทรูปสัทธ, หน้า 288, 319.

¹⁵¹ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยากรณ์, หน้า 95.

¹⁵² แม้ธาตุที่ไม่ลงท้ายด้วย ร และ ห บางธาตุ เช่น ญา และ สม ธาตุ ก็นิยมแปลง น เป็น ณ.

¹⁵³ ในคัมภีร์ธวาทีโมคคัลลานะ หน้า 1 เป็น ว่า ธาตุ ญ ปัจจัย.

ร บัจจัย

บัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป ต้องลบ รุ เสมอ¹⁵⁴ มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ใช้ประกอบกับธาตุที่มีบหน้าเสมอ
2. ลบพยัญชนะที่สุคธาตุ
3. แผลง ทน ธาตุ ที่มี ส, ปฎิ, วิ, ปริ เป็นต้น เป็นบหน้า เป็น ข¹⁵⁵

ร บัจจัย เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

รตุ บัจจัย

บัจจัยนี้ คัมภีร์ฌวาติโมคคัลลภาวะเรียก ฤ บัจจัย¹⁵⁶ บาลีไวยากรณ์บางเล่มเรียก ตฤ บัจจัย¹⁵⁷ ใช้ประกอบกับ สาส ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุ เพราะเป็นบัจจัย ที่เนื่องด้วย ร และลบ ร เหลือไว้แต่ ตฤ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

รตุย บัจจัย

บัจจัยนี้คัมภีร์กัจจายณะและรูปสิทธิจักเป็นอุณาภิัจจัย¹⁵⁸ ใช้ประกอบกับ มร ธาตุ

¹⁵⁴ในคัมภีร์ฌวาติโมคคัลลภาวะ มี ร บัจจัยเหมือนกัน เรียกว่า รฤ ลงแล้วไม่ลบ ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ ชี, ลี, นี, ลี, ลู, วิ, ฤ และ สู เป็นต้น (ฌวาติโมคคัลลภาวะ, หน้า 25).

¹⁵⁵ในคัมภีร์โมคคัลลภาวะ หน้า 102 แสดงว่า เป็น ฤวิ บัจจัย.

¹⁵⁶โมคคัลลภาวะมทาเดระ, ฌวาติโมคคัลลภาวะ, หน้า 17.

¹⁵⁷หลวงเทพครุฑานุศิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์และอุณาภิ, หน้า 71.

¹⁵⁸กัจจายนมหาเดระ, กัจจายนพยานุกรณ์, หน้า 295.

พุทธปิยมมหาเดระ, ปทรูปสิทธิ, หน้า 324.

มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุได้ และลบ ร แปลง ตฺย เป็น จฺจ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

รวม ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ในคัมภีร์ฉวาทีโมคคัลลานะเรียก ม ปัจจัย¹⁵⁹ ใช้ประกอบกับ ทร ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุได้ และลบ ร ปัจจัยนี้เป็นได้ 3 กาล รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ราตุ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ในคัมภีร์ฉวาทีโมคคัลลานะ เรียก ตฺ ปัจจัย¹⁶⁰ ใช้ประกอบกับ มาน และ ภาส ธาตุ¹⁶¹ เป็นต้น มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุได้ และลบ ร รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ริจฺจ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ อยู่ในประเภทกิจจปัจจัย บาลีไวยากรณ์บางเล่ม อิจฺจ ปัจจัย¹⁶² ใช้ประกอบเฉพาะ กร ธาตุ มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุได้ และลบ ร รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ริตุ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ในคัมภีร์ฉวาทีโมคคัลลานะ เรียก ตฺ ปัจจัย¹⁶³ ใช้ประกอบกับ ปา และ

¹⁵⁹โมคคัลลานมหาเดระ, ฉวาทีโมคคัลลาโน, หน้า 24.

¹⁶⁰เรื่องเดียวกัน หน้า 14-15.

¹⁶¹ในคัมภีร์ฉวาทีโมคคัลลานะ แสดงศัพท์ มาตุ และ ภาตุ ว่ามาจาก ปา และ ภา ธาตุ (ฉวาทีโมคคัลลาโน, หน้า 14-15).

¹⁶²หลวงเทพครูคุณศิษย์ (ทวี ธรรมธัช ป.9) บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นาม-กิตก์ และฉวาที, หน้า 42.

¹⁶³โมคคัลลานมหาเดระ, ฉวาทีโมคคัลลาโน, หน้า 14.

ธร ธาตุ เป็นต้น มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุได้ และลบ รุ สำหรับ ธร ธาตุ ให้ที่มะ อี ที่ ริ เป็น อี ได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อิริย ปัจจัย

ปัจจัยนี้ บาลีไวยากรณ์บางเล่มเรียก อิริย ปัจจัย¹⁶⁴ ใช้ประกอบกับ กร ธาตุ มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุ และลบ รุ ตัวหน้าแห่ง อิริย ปัจจัย รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์ เป็น-
ได้ทั้งอดีตถึงค และนปุงสกลิงค์

รุณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์ฌวาติโมคคัลลานะ เรียก ุณ ปัจจัย¹⁶⁵ แต่บาลีไวยากรณ์บางเล่ม เรียก ุณ ปัจจัย¹⁶⁶ ใช้ประกอบเฉพาะ กร และ กิร ธาตุ¹⁶⁷ มีอำนาจให้แปลงสระของ ธาตุและลบที่สุคธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

อุ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ บาลีไวยากรณ์บางเล่มเรียก อุ ปัจจัย¹⁶⁸ ในคัมภีร์โมคคัลลานะแยกเป็น

¹⁶⁴หลวงเทพครูวานุศิษย์ (ทวิ ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์และอุณาติ, หน้า 45.

¹⁶⁵โมคคัลลานมทาเดระ, ฌวาติโมคคัลลาโน, หน้า 19.

¹⁶⁶หลวงเทพครูวานุศิษย์ (ทวิ ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์ และอุณาติ, หน้า 57.

¹⁶⁷ในคัมภีร์ฌวาติโมคคัลลานะ ุณ ปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุเหล่านี้ คือ วรรณ, อร, กร, ตร, หร, ยม, อชช, มิด และ สก (ฌวาติโมคคัลลาโน, หน้า 19).

¹⁶⁸หลวงเทพครูวานุศิษย์ (ทวิ ธรรมธัช ป.9), บาลีไวยากรณ์พิเศษ เล่ม 5 นามกิตก์และอุณาติ, หน้า 59.

2 ปัจจัย คือ ฦ และ รุ ปัจจัย¹⁶⁹ ใช้ประกอบกับ คม (ที่มี ปาร, อนุต, เวท, และ อหุช เป็นต้น เป็นบทหน้า), ญา (ที่มี วิ เป็นต้น เป็นบทหน้า), และ ภิกข ธาตุ¹⁷⁰ เป็นต้น ต้องลบ รุ เสมอ มีหลักสังเกต ดังนี้

1. ธาตุพยางค์เดียวให้ลบสระที่สุคธาตุ
2. ธาตุสองพยางค์ขึ้นไปให้ลบพยัญชนะที่สุคธาตุ
3. ถ้าไม่ลบพยัญชนะที่สุคธาตุ ให้รัสสะ อู เป็น อู

รุ ปัจจัย เป็นได้ 3 กาล ใช้ในความหมายที่เป็นคัสสี่ละ เป็นต้น รูปสำเร็จใช้เป็น นามศัพท์

โร ปัจจัย

ปัจจัยนี้ มีลักษณะคล้าย ร ปัจจัย แต่มีเสียง โอ ประสมอยู่ด้วย (โหนฺโต) ใช้ประกอบกับ คม ธาตุ มีอำนาจให้ลบที่สุคธาตุได้ และต้องลบ รุ เหลือไว้แต่ โอ รูปสำเร็จ ใช้เป็นนามศัพท์

ล ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายณะและรูปสัทธีจัดเป็นอุณาตปัจจัย¹⁷¹ ใช้ประกอบเฉพาะ อล,

¹⁶⁹โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพยางกรณ์, หน้า 94.

ฦ ปัจจัย ใช้ประกอบกับวิท, และ ญา (ที่มี วิ และกรรมเป็นบทหน้า) ธาตุ.

รุ ปัจจัย ใช้ประกอบกับ คม ธาตุ ที่มีกรรมเป็นบทหน้า มีอำนาจลบที่สุคธาตุได้.

¹⁷⁰ในคัมภีร์ฉวาติโมคคัลลานะ ศัพท์ว่า ภิกขุ เป็น ภิกขุ ธาตุ ลง อู ปัจจัย (ฉวาติโมคคัลลานะ, หน้า 1).

¹⁷¹กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพยางกรณ์, หน้า 291.

พุทธบัญญัติมหาเถระ, ปทรูปสัทธี, หน้า 322.

กล และ สล ธาตุ ไม่มีอำนาจเปลี่ยนแปลงตัวธาตุ คงรูปปัจจัยไว้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

ลาณ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะและรูปสัทธิตักเป็นอุณาตปัจจัย¹⁷² ใช้ประกอบกับ กล และ สล ธาตุ ไม่มีอำนาจเปลี่ยนแปลงตัวธาตุ คงรูปปัจจัยไว้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

วาน ปัจจัย

ปัจจัยนี้ อยู่ในกลุ่มเดียวกับ อุวาน และ โอน ปัจจัย ใช้ประกอบเฉพาะ สุ ธาตุ เท่านั้น มีอำนาจให้ลบสระของธาตุได้ รูปสำเร็จใช้เป็นนามศัพท์

สฺส ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์กัจจายนะจัดเป็นอุณาตปัจจัย¹⁷³ แต่รูปสัทธิตักเป็นกิตปัจจัย¹⁷⁴ พิจารณาจากตัวอย่างที่ให้ไว้ เช่น กริสฺส ซึ่งเป็นรูปปฐมวิภคตเอกวจนะ และน่าจะเป็นบุงลิงค์ เพราะตัวอย่างอื่น ๆ แสดงเป็นบุงลิงค์ ปัจจัยนี้ ไม่น่าจะมีรูปเป็น สฺส เพราะไม่มีศัพท์บุงลิงค์ ที่ลงท้ายด้วยนิคคหิต แล้วแจกรูปปฐมวิภคต เอกวจนะ เป็นเสียงนิคคหิตลงท้าย ในคัมภีร์รูป-สัทธิตัก แสดงว่าเป็น สสนฺต ปัจจัย ก็ได้¹⁷⁵ ผู้วิจัย มีความเห็นว่า ถ้าเป็น สฺสนฺต ปัจจัย แล้ว มีความเป็นไปได้มาก เพราะจะได้รูปศัพท์เดิมเป็น กริสฺสนฺต เมื่อแปลง อฺ ที่ ตฺ เป็น อ ได้รูปเป็น กริสฺสนฺต นำไปแจกตามแบบ ภวตฺ ศัพท์ จะได้รูปปฐมวิภคต เอกวจนะ ว่า กริสฺส

¹⁷² กัจจายนมทาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 292.

พุทธปियมทาเถระ, ปทรูปสัทธิตัก, หน้า 322.

¹⁷³ กัจจายนมทาเถระ, กัจจายนพฺยากรณ์, หน้า 303.

¹⁷⁴ พุทธปियมทาเถระ, ปทรูปสัทธิตัก, หน้า 318.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

พหุจนะว่า กริสุสนุตา, กริสุสนุโต เป็นต้น

สุสนตุ หรือ สุสนตุ ปัจจัยนี้ ความจริงคือ สุต ปัจจัย รวมกับ นตุ หรือ นุต (อนุต) ปัจจัย สุต ปัจจัย เป็นเครื่องหมายของอนาคตกาล ส่วน นตุ หรือ นุต ปัจจัย เป็นเครื่องหมายของปัจจุบันกาล ดังนั้น ปัจจัยนี้จึงมีความหมายเป็นอนาคตกาลแห่งปัจจุบัน เช่นเดียวกับวิภคติมวคทวิสสันติในอาชยาด ซึ่งเกิดจากการนำวิภคติมวคทวัตตมานา มารวมกับ สุต ปัจจัย ในคัมภีร์โมคคัลลานะมีสูตรว่า "เต สุตปุพฺพานาคเต" (ในความหมายที่เป็นอนาคตกาล ให้ลงนตุ และ มาน ปัจจัย ซึ่งมี สุต เป็นบทหน้า หลังธาตุ)¹⁷⁶

1.2.1.5 ลักษณะ อำนาจ และหน้าที่ปัจจัยตัทธิตที่ปรากฏ
ในกิตก์

ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ตอนกิตก์ปรี นอกจากพระอัครวงศาจารย์จะได้กล่าวถึงปัจจัยกิตก์ในการสร้างคำแล้ว ยังได้กล่าวถึงปัจจัยตัทธิตอีก 7 ปัจจัย มีลักษณะ อำนาจ และหน้าที่สรุปได้ดังนี้

อิม ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้แทนความหมายของ นิพฺพตฺ คัพฺทฺ ประกอบหลัง กุตุติ คัพฺทฺ ในสูตรที่ 1277 ท่านแสดงคล้ายกับเป็นกิตก์ได้ด้วย เช่นคำว่า อณฺเฑ, ลหฺ, และ มหฺ¹⁷⁷ แต่รูปวิเคราะห์ไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงจัดเป็นปัจจัยตัทธิต ตามที่มีปรากฏในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ทั่วไป เช่น กุตุติมา

การ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ จัดเป็น สกตตปัจจัย เพราะไม่ได้มีความหมาย ใช้ประกอบหลังตัวอักษร

¹⁷⁶โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 98 สูตร 67.

¹⁷⁷ตัวอย่างเหล่านี้ในคัมภีร์โมคคัลลานะ หน้า 76 และโมคคัลลานปญฺจิกา หน้า 129 ท่านแสดงเป็นตัทธิต มาจากศัพท์ว่า อดฺ, ลหฺ และ มหฺนตฺ ลง อิม ปัจจัย แทน ภาวศัพท์ มีวิเคราะห์ว่า อดฺโน ภาโว อณฺเฑ เป็นต้น.

ในคัมภีร์กัจจายณะจัดเป็นกิตติปัจจัย¹⁷⁸ แต่รูปสัทธิตี จัดเป็นอุณาตติปัจจัย¹⁷⁹ เช่น อกาโร, กกาโร

กขตตุ ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับศัพท์อย่างเดี่ยว แทนความหมายของ วาร และ วิภาค ศัพท์ คัมภีร์กัจจายณะจัดเป็นอุณาตติปัจจัย¹⁸⁰ ส่วนในคัมภีร์โมคคัลลานะและรูปสัทธิตี จัดเป็นตัทธิตติปัจจัย¹⁸¹ เช่น เอกกขตตุ, หุวิกขตตุ

ชช ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์รูปสัทธิตีจัดเป็นตัทธิตติปัจจัยด้วย¹⁸² ใช้ประกอบกับ อิม และ สมาน ศัพท์ มีอำนาจให้แปลง อิม เป็น อ, และ สมาน เป็น ส ได้ เช่น อชช, สชช

ชช ปัจจัย

ปัจจัยนี้ คัมภีร์รูปสัทธิตีจัดเป็นตัทธิตติปัจจัยด้วย¹⁸³ เช่นเดียวกับ ชช ปัจจัย ใช้ประกอบกับ อปร ศัพท์ เช่น อปรชช

¹⁷⁸ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพจนานุกรม, หน้า 281.

¹⁷⁹ พุทธปิยมมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 333.

¹⁸⁰ กัจจายนมหาเถระ, กัจจายนพจนานุกรม, หน้า 300.

¹⁸¹ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานพจนานุกรม, หน้า 84.

พุทธิปิยมมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 204.

¹⁸² พุทธิปิยมมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 206.

¹⁸³ เรื่องเดียวกัน.

ฉิก ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับ ปุริส ศัพท์ ที่มี อโท เป็นบทหน้า ใช้ในความหมายว่า "ถือตัว" เช่น อโทปุริสิกา

ลิก ปัจจัย

ปัจจัยนี้ ใช้ประกอบกับ ปุตุต ศัพท์ เป็นต้น แทนความหมายของศัพท์ว่า กีฬาณูท (เครื่องเล่น) เช่น ปุตุตลิกา

ข้อสังเกตเกี่ยวกับการประกอบปัจจัยกิตก์

นอกจากจะนำปัจจัยกิตก์ไปประกอบกับธาตุโดยตรงแล้ว บางครั้งมีการประกอบปัจจัยชนิดอื่นเข้ากับธาตุก่อนปัจจัยกิตก์ ปัจจัยเหล่านี้แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. วาจกปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยประจำวาจก เป็นปัจจัยที่ติดมาจากกริยาอาชยาด แบ่งเป็น 2 พวก คือ

1.1 อ อี อี เอ โอ ย ฤ ญา อุณา นา ปุป ฤหา ยिर ฤ ฤย ปัจจัยพวกนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วิกรณปัจจัย หรือปัจจัยประจำหมวดธาตุ ใช้สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็น กัตตุสาธนะ ซึ่งลง อนุต หรือ มาน ปัจจัย เช่น กโรนุโต, ฤรุมานโน เป็นต้น มีลงปัจจัยอื่นข้าง เช่น อุปฺปชฺชิตฺวา, พุชฺชิตฺวา เป็นต้น

1.2 ย ปัจจัย ใช้สำหรับประกอบกับศัพท์ที่เป็นภาวสาธนะและกัมมสาธนะ ซึ่งลง มาน ปัจจัย บางครั้งลง อี หรือ อี อากม หน้า ย คัวย ในกัมภีร์ศัพท์นิตินานไม่ได้ แสดงตัวอย่างภาวสาธนะและกัมมสาธนะที่ลง ย ปัจจัยไว้ แต่กัมภีร์โมกคัลลานะและรูปสัทธินี้มีตัวอย่างแสดงไว้มาก เช่น ฐึยฺมานํ, ปจฺจมาโน, ฐึยฺสฺสฺมานํ, ปจฺจิสฺสฺมาโน, กจฺจฺยมาโน, อธิคฺมฺมาโน, มหึยมาโน, อิจฺฉึยมาโน, อุปฺภูฐึยมาโน, อุปฺภูฐึยมาโน, ฐึยมาโน, กึยมาโน, สูยมาโน, สูยฺยมาโน, กยิรมาโน, กรึยมาโน, คยฺหมาโน, ปาลึยมาโน, การึยมาโน, การา-ปิยมาโน เป็นต้น

2. ธาตุปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยที่ใช้สำหรับประกอบกับธาตุหรือนามศัพท์คือนามนาม และคุณนาม เพื่อสร้างเป็นธาตุใหม่ แบ่งเป็น 3 พวก คือ

2.1 ข ฉ ส ปัจจัยพวกนี้มีชื่อเรียกรวมว่า ซาติปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุ บางตัวเท่านั้น เมื่อประกอบกับ ติช, กุป, กิต และ มาน ธาตุ ทำให้ธาตุมีความหมายเฉพาะ แต่เมื่อประกอบกับ ฤษ, ขส, หร, สุ และ ปา ธาตุ จะทำให้ธาตุมีความหมายเพิ่มขึ้น

ปัจจัยกิตก์ที่นำมาประกอบหลังซาติปัจจัย ถ้าใช้เป็นนามนาม ในคัมภีร์ โมคคัลลนานะลง อ ปัจจัย เช่น ตติกา, วิมสา, ซิกจจา และ ปิปาสา¹⁸⁴ นอกจากนั้น ยังสามารถใชปัจจัยกิตก์อื่น ๆ ประกอบได้อีก เช่น วิมสิยมาโน, วิมสนโต เป็นต้น¹⁸⁵

ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ ตอนกิตกัปป มีตัวอย่างแสดงไว้เพียง 1 ศัพท์ เท่านั้น คือ ตติกา แต่ท่านจัดเป็น ฉ กิตปัจจัย¹⁸⁶

2.2 อาย อีย ฉย ปัจจัยพวกนี้ใช้ประกอบกับนามศัพท์คือ นามนามและคุณนาม เพื่อให้เป็นธาตุ เรียกว่า นามธาตุ คัมภีร์สัททนีติปกรณ์ตอนกิตกัปป ไม่ได้แสดงศัพท์ที่ประกอบปัจจัยกิตก์หลังปัจจัยเหล่านี้ เพราะท่านจัดเป็นเรื่องกิริยาอาชยาต แต่ในคัมภีร์โมคคัลลนานะ มีตัวอย่างแสดงไว้ เช่น ปุตุตียา โดยลง อ ปัจจัย¹⁸⁷

2.3 เณ ฉย ฉาเป ฉาปย ปัจจัยพวกนี้ เรียกว่า การิตปัจจัย ใช้ประกอบกับธาตุได้ทั่วไป รวมทั้งประกอบหลังธาตุปัจจัยทั้ง 2 ประเภทนั้นด้วย มีความหมายเป็นเหตุแห่งกิริยา คือ เป็นผู้ใช้ให้ทำ ในคัมภีร์สัททนีติปกรณ์ตอนกิตกัปปมีตัวอย่างคำกิตก์ที่ประกอบปัจจัยนี้ ทั้งที่เป็นนามศัพท์และกิริยาศัพท์ เช่น อาฉาปน, อาฉาปโก, ฉนุทาปน, ฉนุทาปโก, อุปสมฺปา-
เตตพฺ เป็นต้น

¹⁸⁴ โมคคัลลนานมหาเดระ, โมคคัลลนานพฺยากรณ์, หน้า 95.

¹⁸⁵ อัครวังสมหาเดระ, สัททนีติปกรณ์, ธาตุมาลา, หน้า 426.

¹⁸⁶ อัครวังสมหาเดระ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 404.

¹⁸⁷ โมคคัลลนานมหาเดระ, โมคคัลลนานพฺยากรณ์, หน้า 95.

1.2.2 วิกตตินาม (Case)¹⁸⁸ เป็นส่วนที่ใช้ประกอบข้างท้าย คำกิริย ซึ่งสำเร็จมาจากธาตุและปัจจัย ทำให้กลายเป็นบทนามหรือบทกริยา สามารถนำไปใช้ในประโยคได้ เพราะคำกิริยที่เรียกว่ากิตันตศัพท์ต่าง ๆ เช่น มาตุ, ปิตุ, ปุริส, สัม, พุยกุม, ขาติต เป็นต้น เป็นเพียงคำลอยตัว (สทฺท) หรือคำโคลน (crude form) ไม่สามารถนำไปใช้ได้ ต้องประกอบวิกตตินามให้เป็นคำเต็ม (ปท) ก่อน

วิกตตินามในบาลีไวยากรณ์มีทั้งหมด 14 ตัว แบ่งเป็น เอกวจนะ 7 ตัว และ พหูวจนะ 7 ตัว ดังนี้

	เอกวจนะ	พหูวจนะ
ปฐมาวิกตติ	สิ	โย
ทุติยาวิกตติ	อ	โย
ตติยาวิกตติ	นา	หิ
จตุตถวิกตติ	ส	น
ปัญจมีวิกตติ	สุมา	หิ
ฉกฺฐวีวิกตติ	ส	น
สัทตมีวิกตติ	สุมี	สุ ¹⁸⁹

วิกตตินามแต่ละวิกตติ เมื่อประกอบกับศัพท์แล้ว ย่อมจำแนกความหมายของศัพท์ให้ต่างกันอย่างออกไป เป็นผู้ทำบ้าง เป็นผู้ถูกทำบ้าง เป็นเครื่องมือเครื่องใช้บ้าง เป็นต้น

¹⁸⁸ วิกตติในบาลีไวยากรณ์แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ วิกตตินาม (นามิกวิกตติ) และ วิกตติอาชยต (อาชยตวิกตติ)

วิกตตินาม ใช้สำหรับประกอบข้างท้ายนามศัพท์ รวมทั้งสมาส คัทธิต และ กิตฺก ซึ่งมีสภาพเหมือนนามด้วย ในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ใหญ่ วิกตตินามสามารถใช้ประกอบข้างท้ายอุปสรรคและนิบาตได้

วิกตติอาชยต ใช้สำหรับประกอบข้างท้ายธาตุหรือคำกริยา.

¹⁸⁹ อัครวังสมหาเถระ, สัทหนิตีปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 65.

2. องค์ประกอบย่อย หมายถึง องค์ประกอบที่ไม่ได้เป็นส่วนสำคัญในการสร้างคำกิตก์ เป็นเพียงส่วนที่เติมลงไปเพื่อให้ได้รูปคำและความหมายตรงตามที่ต้องการใช้ ได้แก่ บทหน้าต่าง ๆ ซึ่งในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ เรียกว่า อุปปท (บทเคียง) บ้าง ปุพพท (บทหน้า) บ้าง¹⁹⁰ แบ่งเป็นคำชนิดต่าง ๆ ได้ดังนี้

2.1 นามนาม มักเติมลงไปเพื่อทำหน้าที่เป็นบทกรรมของธาตุ ในรูปวิเคราะห์ ประกอบเป็นทุตยวิภคติ เช่น กุมกกาโร, กุมภกาโร, ทิตกุกโร, อรินทโม, เวสฺสนุตโร, ปภงฺกโร เป็นต้น มีทำหน้าที่เป็นส่วนขยายโดยประกอบวิภคตินี้บ้าง เช่น อฺรโค, ภูมิสายี, สีนหาที เป็นต้น

2.2 คุณนาม ทำหน้าที่ขยายความหมายของธาตุให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในรูปวิเคราะห์ ประกอบเป็นทุตยวิภคติ เอกวจนะ เช่น ตฺรโค, ทิมชีวี, สีมายี เป็นต้น

2.3 สัพพนาม มักเติมลงไปเพื่อทำหน้าที่เป็นบทกรรมของธาตุ คัมภีร์สัททนีติ-ปกรณ์ แสดงตัวอย่างไว้น้อย เช่น ตกุกโร ในคัมภีร์รูปสัทธิตีและรูปสัทธิตีฎีกา แสดงตัวอย่างไว้อีก เช่น สพฺพทโท, สพฺพญฺญู¹⁹¹ มีทำหน้าที่เป็นส่วนขยายบ้าง เช่น ยาติโส, ตาติโส, เอหิโส เป็นต้น

2.4 อุปสัค เป็นบทหน้าที่ใช้มากที่สุดในการสร้างคำกิตก์ สามารถใช้สร้างรูปศัพท์และความหมายได้ตรงตามที่ต้องการ เพราะอุปสัคมีถึง 20 ตัว คือ อา อู อติ ปติ ปปริ อว ปรา อธิ อภิ อนฺ อุป อป อปิ ส วิ นิ นี สุ ทุ¹⁹² แต่ละตัวมีความหมายได้หลายอย่าง และมีอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงความหมายของธาตุได้ อาจทำให้มีความหมายชัดเจนยิ่งขึ้น

¹⁹⁰ คำว่า อุปปท โดยทั่วไปใช้กับบทหน้าที่เป็นคำนามศัพท์ ส่วนปุพพท ใช้กับบทหน้าที่เป็นอุปสัคและนิบาต

¹⁹¹ พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตี, หน้า 277, 290.

พุทธปियมหาเถระ, ปทรูปสัทธิตีฎีกา (ม.ป.ท: ม.ป.พ.), หน้า 39.

¹⁹² อัครวังสมมหาเถระ, สัททนีติปกรณ์, สุตตมาลา, หน้า 433.

หรือมีความหมายตรงข้ามจากเดิม ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ธาตุวตุต์ พาทเต โกจิ โกจิ ตมนวตตติ
 ตเมวญญู วิเสเสติ อุปสกุคคตี ทิธา¹⁹³

อุปสัคมีคติ 3 อย่าง คือ เบี่ยงความหมายของธาตุ คล้อยตาม
 ความหมายของธาตุ และหมุนความหมายของธาตุให้พิเศษขึ้น

อุปสัคโดยทั่วไปไม่สามารถใช้ตามลำพังได้ ต้องประกอบกับคำอื่น เช่น คำนาม
 คำกริยา จึงใช้ได้¹⁹⁴ ดังนั้นในรูปวิเคราะห์จึงต้องใช้คำแทนหรือใช้คำเต็มรูป¹⁹⁵ ซึ่งมื-
 ความหมายตรงกับอุปสัคนั้น ๆ เช่น

อุปสัค	คำใช้แทนหรือคำเต็มรูป
อา	อาคนตุวา
อุ	อุคนตุวา
อติ	อติวีย, อติกมุม
ปติ	วิสุ, ปฏิจุจ
ป	ปฐม, ปการ
ปริ	ปริโต, สมนตโต
อว	อโธภาค
อธิ	อธิก, อธิคนตุวา
อภิ	อภิกุชณ, ปุนปุนัน

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 444.

¹⁹⁴ อุปสัคบางตัว เช่น อนุ, อภิ, ปติ, ปริ ถ้าใช้ในความหมายที่เป็นลักษณะ,
 อิตถัมภูตชานะ, ภาคะ และ วิจจา สามารถใช้ตามลำพังได้ (ปทรูปสิทธิ หน้า 103-104).

¹⁹⁵ นักภาษาเชื่อว่า อุปสัค แต่เดิมอาจเป็นคำเต็มที่มีใช้อยู่ในภาษา เมื่อนำไป-
 ประกอบข้างหน้าศัพท์ มีลักษณะเช่นเดียวกับคำสมาส แต่ภายหลังเกิดการกร่อนเสียง กลาย-
 เป็นส่วนหนึ่งของคำเท่านั้น.

อน	อนุคนตุวา, ปจฺฉา, อนุสิฏฺฐ
อุ	อุเปจฺจ, อุปนคนตุวา, สมิป
อ	อเปจฺจ, อปนคนตุวา
ส	สยฺ, สกํ, สมํ, สนต, สฺฏฺฐ, สมฺมา, สมกฺค
วิ	วิเสส, วิสิฏฺฐ, วิวิธ, วิรูป
สุ	สุฏฺฐ, สมฺมา, สุข
ท	ทฺถ

ส่วนอุปสรรคที่ไม่นิยมใช้คำแทน เวลาตั้งวิเคราะห์จะประกอบติดกับตัวธาตุ

ในการสร้างคำกิตกนั้น อาจใช้อุปสรรคมากกว่า 1 ตัว ก็ได้ เช่น ปฏิสมฺภิษา, สนฺนิสิวา, สมานัน, สมฺมาสมฺพุทฺโธ เป็นต้น

2.5 นิบาต มีที่ใช้น้อย เช่น สยมฺภู, ปุรินฺทโท, อีสฺสสโย, อีสฺสกุรฺ, อคฺมานิ, อกรานิ เป็นต้น ใช้ประกอบในการสร้างคำที่มีรูปพิเศษ ซึ่งไม่ใช่คำกิตกบ้าง เช่น อโทปุริสิกา, อุทฺถุชฺล เป็นต้น

การประกอบบทหน้าที่เป็นคำนามนาม คุณนาม และศัพท์นาม ทำให้รูปศัพท์ที่สำเร็จมีลักษณะเป็นคำกิตกไม่แท้ ครึ่งกิตกครึ่งสมาส เรียกว่า "กิตนุตสมาส"¹⁹⁶ คือสมาสที่มีกิตกเป็นส่วนท้าย จัดเป็นพวกคัพปุริสสมาส สมาสประเภทนี้ไม่สามารถแยกคำไปตั้งวิเคราะห์เหมือนอย่างสมาสทั่วไปได้ ถ้าแยกแล้ว ความหมายของคำจะเปลี่ยนไป หรือบางคำก็ไม่มีที่ใช้ เช่น

กมฺมกาโร แปลว่า "ผู้ทำกรรม" เป็นคำกิตก แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นทศียาคัพปุริสสมาสด้วย จะให้เป็นสมาสอย่างเดียวกันก็ไม่สามารถเป็นได้ เพราะคำว่า "กาโร" เมื่อแยกออกจากคำว่า "กมฺม" แล้ว จะแปลว่า "การทำ" เป็นภาวสาธนะ ไม่ได้แปลว่า "ผู้ทำ"

¹⁹⁶ในคัมภีร์รูปสัทธิ เรียกว่า อุปปทสมาส จัดเป็นพวกนิจจสมาส (ปทรูปสัทธิ, หน้า 156).

สหพัญญู แปลว่า "ผู้รู้สิ่งทั้งปวง" เป็นคำกิตก์ แต่ในขณะที่เดียวกันก็เป็นทศิยาตปุริส-
สมาสด้วย จะให้เป็นสมาสอย่างเดียวกันก็ไม่สามารถเป็นได้ เพราะคำว่า "ญู" ไม่สามารถใช้
ตามลำพังได้

แต่ถ้าแยกออกจากกันแล้ว ความหมายของคำยังคงเดิม ก็จัดเป็นสมาสแท้ ๆ ได้
เช่น โลกวิทู, สมกฺขรติ เป็นต้น การที่นำมาแสดงเป็นตัวอย่างในกิตก์ ก็มุ่งหมายแสดงเฉพาะ
คำว่า วิทู และ รติ อย่างเดียว

ส่วนการประกอบบทหน้าที่เป็นอุปสรรคและนิบาต อาจจัดเป็นสมาสประเภทกัมม-
ธารยสมาส และอภัยยี่ภาวสมาส ได้ เช่น อคฺมานิ, อคฺรานิ เป็นต้น แต่โดยทั่วไปแล้วจัดเป็น
เพียงคำกิตก์เท่านั้น

สนธิกริโยปกรณในการสร้างคำกิตก์

องค์ประกอบต่าง ๆ ของกิตก์ตามกล่าวมา ทั้งองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบ
ย่อย เมื่อนำมารวมกันเพื่อสร้างเป็นคำกิตก์ จำเป็นต้องอาศัยวิธีการของสนธิ (สนธิกริโยป-
กรณ) เข้าช่วย เพื่อให้รูปคำสำเร็จได้ ในที่นี้ผู้วิจัยกล่าวรวมเป็น 3 วิธีการใหญ่ ๆ คือ

1. โลปะ ได้แก่ การลบสระหรือพยัญชนะบางเสียงออกไป มีหลักสังเกต ดังนี้

1.1 การลบสระที่สุคธาตุ ส่วนมากจะเป็นธาตุที่มี 2 พยางค์ขึ้นไป (อน-
กัสนฺธธาตุ) เช่น อิสฺ, กมุ, กิร, ฉิหิ, เอรหิ, กิลมุ เป็นต้น แต่บางครั้ง แม้ธาตุพยางค์-
เดียวกันก็ให้ลบสระที่สุคธาตุ เพราะอำนาจปัจจัยต่าง ๆ เช่น ญา และ ปา ธาตุ ในคำว่า
วิญฺญู และ ปิตุ เป็นต้น

1.2 การลบพยัญชนะที่สุคธาตุ มักเป็นการลบเพราะอำนาจปัจจัยต่าง ๆ
เช่น กฺวิ, ต, ร, รุ, โร เป็นต้น แต่ก็ไม่แน่นอน เพราะปัจจัยตัวเดียวกันบางทีก็ลบ บางที
ก็ไม่ลบ ในคัมภีร์สัททนต์ิปกรณ์ จึงตั้งเป็นสูตรไว้ว่า "ยถาสมฺภวํ ธาตุณมนฺตฺกฺขโรโลโป ตสฺมี ตสฺมี
ปจฺจเย."¹⁹⁷ มีข้อสังเกตคือ ถ้าเป็นปัจจัยที่มี ร เป็นอนุพันธะ จะลบพยัญชนะที่สุคธาตุเสมอ

¹⁹⁷ อัครวังสมหาเถระ, สัททนต์ิปกรณ์ สุตมาลา, หน้า 399 สูตร 1230.

นอกจากจะลบบพยัญชนะที่สุดธาตุแล้ว บางครั้งมีการลบบพยัญชนะต้นธาตุ และพยัญชนะซึ่งเป็นตัวแปลง (อาเทส) ของธาตุได้ มักเป็นศัพท์ที่มีการสร้างรูปคำพิเศษ เช่น

รตน์ มาจาก รต บทหน้า ชน ธาตุ ลบ ช พยัญชนะต้นธาตุ

สุสานี้ คำนี้เป็นสมาส เฉพาะคำว่า สาน มาจาก สี่ ธาตุ ยุ บัจจย แปลง อี เป็น อยู่ และ ยุ เป็น อน แล้วลบ ย ที่หะ อ ที่ ส เป็น อา

1.3 การลบบัจจย บัจจยที่มีตัวอนุพันธะต่าง ๆ ประกอบอยู่ เช่น ช, ฌ, ฌี, ฌย, ร, รุ, ริจ, ริตุ, ราชู เป็นต้น ต้องลบบตัวอนุพันธะทิ้ง เหลือไว้แต่บัจจยตัวจริง

ในคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ทั้งหลาย โดยเฉพาะคัมภีร์โมกคัลลานะนิยมใส่ ตัวอนุพันธะกับธาตุหรือบัจจย เพื่อให้ออกเสียงง่ายหรือเพื่อแสดงวิธีการทางไวยากรณ์ เช่น

อ อนุพันธะ ใส่เข้ามาเพื่อให้ออกเสียงง่าย (อกาโร อัจจารณตุโถ)¹⁹⁸ เช่น ในสูตรว่า "อ พยัญชเน นิคฺคหิตํ"¹⁹⁹

อิ อนุพันธะ ในคัมภีร์สัททนต์ิปกรณ์ นิยมใส่ที่พยัญชนะท้ายธาตุ เพื่อแสดงว่า ธาตุตัวนั้นมีการลงนิคคหิตอาคมต้นธาตุ เช่น กปิ, ผทิ ธาตุ เป็นต้น²⁰⁰

อุ อนุพันธะ ใส่เข้ามาเพื่อให้ออกเสียงง่าย (อุกาโร อัจจารณตุโถ)²⁰¹

ก อนุพันธะ ใส่เข้ามาเพื่อแสดงว่าไม่มีการพทุทธ์สระของธาตุ (กกาโร อวทุทธยตุโถ)²⁰²

¹⁹⁸โมกคัลลานมหาเถระ, โมกคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 91.

¹⁹⁹พุทธปียมมหาเถระ, ปทุรูปสัทฺธิ, หน้า 33.

²⁰⁰อัครวังสมมหาเถระ, สัททนต์ิปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า 290-293.

²⁰¹สังฆรักขิตมหาสามิเถระ, ปโยคสัทฺธิ (พม่า: โรงพิมพ์พุทธศาสนสภา, 2525), หน้า 263.

²⁰²โมกคัลลานมหาเถระ, โมกคัลลานพฺยากรณ์, หน้า 90.

ฆ อนุพันธ์ ใสเข้ามาเพื่อแสดงว่าต้องแปลงพยัญชนะท้าย คือ จ เป็น ก, ช เป็น ค (กกา จชานี ฆานุพนุเช)²⁰³

ณ อนุพันธ์ ใสเข้ามาเพื่อแสดงว่า ต้องพทุทธ์สระของธาตุ (ณกาโร วุฑุฑุฑุโต)²⁰⁴

ร อนุพันธ์ ใสเข้ามาเพื่อแสดงว่า ต้องลบที่สุคธาตุ (รานุพนุเช ปเร สพุโพ ธาคูวูโต เตน เรน สท โน โหติ)²⁰⁵

2. อาเทศ ได้แก่ การแปลงเสียงสระ พยัญชนะ หรือนิคมกิตเป็นอย่างอื่น เป็นวิธีการที่ใช้มากที่สุดในการสร้างคำกิตก์ในคัมภีร์สันนิษฐาน เพราะรวมเอาวิธีการของวิการ ที่ฆะ และ รัสสะ เข้าไว้ด้วย²⁰⁶ มีหลักสังเกต ดังนี้

²⁰³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 102.

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

²⁰⁵ ฐัมมกิตติเถระ, พาลาวตาร (ล่าปาง: วัดท่ามะโอ, 2522), หน้า 41.

²⁰⁶ วิการ (การเปลี่ยนเสียง) ในบาลีไวยากรณ์ สมัญญาภิธาน และสนธิ ฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส หน้า 20 แสดงว่าเป็นการเปลี่ยนเสียงสระเป็นสระ คือ อี เป็น เอ, อุ เป็น โอ แต่ในคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา หน้า 19 แสดงว่า เป็นการเปลี่ยนเสียงพยัญชนะได้ด้วย เช่น นิยโต เป็น นิยโก

ที่ฆะ (การยัดเสียง) ได้แก่ การแปลงสระเสียงสั้นให้เป็นสระเสียงยาว คือ อ เป็น อา, อิ เป็น อี, อุ เป็น อู

รัสสะ (การหดเสียง) ได้แก่ การแปลงสระเสียงยาวให้เป็นสระเสียงสั้น คือ อา เป็น อ, อี เป็น อิ, อู เป็น อุ .

วิธีการของวิการและที่ฆะ คล้ายกับการทำพทุทธ์ มีข้อแตกต่างกันคือ พทุทธ์เป็นการแปลงเสียงสระ อ เป็น อา, อิ เป็น เอ, อุ เป็น โอ จะทำได้ต้องมีปัจจัยเป็นตัวกำหนด และมักเป็นปัจจัยที่มี ณ เป็นอนุพันธ์ แต่บาลีไวยากรณ์บางเล่มจัดวิการและที่ฆะเป็นพทุทธ์ด้วย.

2.1 การแปลงสระของธาตุหรือบทหน้าเป็นอย่างอื่น มีลักษณะดังนี้

2.1.1 สระ เป็น สระ เช่น

อ	เป็น	อา	เช่น	อาตุมา, ภาโค, ปาฏิหาริย์
อ	เป็น	อิ	เช่น	ยัญโญ
อ	เป็น	อี	เช่น	ปาฏิหาริ
อ	เป็น	อุ	เช่น	กुरुมาโน
อ	เป็น	เอ	เช่น	เคห์, ปาฏิเทร
อา	เป็น	อ	เช่น	อจฺจริยํ, อจฺเจร
อา	เป็น	อิ	เช่น	ฐิโต
อา	เป็น	อี	เช่น	ปีติ
อิ	เป็น	อ	เช่น	กรุณา
อิ	เป็น	อี	เช่น	ธิตา, สี่มา
อิ	เป็น	เอ	เช่น	เทโม
อิ	เป็น	อี	เช่น	นิสินโน
อิ	เป็น	เอ	เช่น	เขโม, เนตา
อุ	เป็น	อ	เช่น	มจฺจ
อุ	เป็น	อู	เช่น	ฐโม
อุ	เป็น	โอ	เช่น	โลโม, โทโม
อู	เป็น	อ	เช่น	พฺรหฺมา, อหฺตจฺจ
อู	เป็น	อู	เช่น	ปุริโส, สมฺมุณโณ
อู	เป็น	โอ	เช่น	โกตฺติม

2.1.2 สระ เป็น พยัญชนะ มีตัวอย่างแสดงไว้น้อย เช่น

อิ	เป็น	ย	เช่น	พฺยคุโฆ
----	------	---	------	---------

2.1.3 สระ เป็น สระและพยัญชนะ เช่น

อี	เป็น	อาย	เช่น	นายโก
อุ	เป็น	อต	เช่น	วตฺถ
อุ	เป็น	อาว	เช่น	ปาวโก, สาวโก
อู	เป็น	อต	เช่น	สตฺถ

นอกจากนี้ สระยังสามารถแปลงเป็นนิกคหิตได้ แต่ท่านไม่ได้
แสดงตัวอย่างไว้ในกติก มีแต่ในอาขยาต เช่น ทมฺมิ, ทมฺม²⁰⁷

2.2 การแปลงพยัญชนะของธาตุหรือบทหน้าเป็นอย่างอื่น มีลักษณะดังนี้

2.2.1 พยัญชนะ เป็น สระ เช่น

น เป็น อา เช่น ชาติ, ชาโต

ว เป็น อู เช่น อูฏฺฐโร

2.2.2 พยัญชนะ เป็น พยัญชนะ เช่น

ช เป็น จ เช่น รจฺจนา

ต เป็น ฏ เช่น ปาฏฺฐาทริยํ

ท เป็น จ เช่น รจฺจนา

ภ เป็น จ เช่น ลจฺจนา

ร เป็น ต เช่น กตฺตํ, กตฺตุน

2.2.3 พยัญชนะ เป็น นิกคหิต แล้วแปลงนิกคหิต เป็นพยัญชนะที่สุค- วรรคของพยัญชนะที่ตามมา เช่น

นุ เป็น นิกคหิต เช่น ภฺงฺโก, สฺงฺโก

2.3 การแปลงตัวธาตุทั้งหมดเป็นอย่างอื่น เช่น

อร เป็น อู เช่น อูตฺ

อส เป็น อต เช่น อตฺโต

กร เป็น กา เช่น กาคฺ

กร เป็น กุ เช่น กุตฺติมํ

กร เป็น ข เช่น สฺงฺขโต, อฺปฺกฺขโต

กร เป็น ขร เช่น สฺงฺขารो, ปฺริกฺขารो

เค เป็น คี เช่น คีตํ, คีติ, สฺงฺคีติ

สท เป็น ส เช่น ภิสํ

²⁰⁷ อัครวังสมหาเดระ, สัทนทีปกรณํ สุตตมาลา, หน้า 350.

สท เป็น สิว เช่น สนุสิวา

สท เป็น สี่ท เช่น นิสินโน

2.4 การแปลงปัจจัยเป็นอย่างอื่น เช่น

อุ (ฐ)	เป็น อุ	เช่น ภิกขุ
อุว	เป็น อก	เช่น การโก, ทายโก
ค	เป็น อิลล	เช่น อุตฺติลล
ค	เป็น กุก	เช่น ปกุก
ค	เป็น กุช	เช่น สุกฺขิ
ค	เป็น ฐ	เช่น พุฑฺโธ, ลหฺธ
ค	เป็น นุต	เช่น ปกุกนฺโต, สนฺโต
ค	เป็น ฌ	เช่น วุฑฺโฒ, ทฬฺหิ
ค	เป็น ท	เช่น พาฬฺโห, มุฬฺโห
คฺนาทิ	เป็น ทฺธา	เช่น ลทฺธา
คฺนาทิ	เป็น ทฺธาน	เช่น ลทฺธาน
คฺนาทิ	เป็น ย	เช่น โธหาย
คฺนาทิ	เป็น ยาน	เช่น ชาทิยาน
คฺนาทิ	เป็น รจฺจ	เช่น อฺปทจฺจ
คฺนาทิ	เป็น สฺวา	เช่น ทิสฺวา
คฺนาทิ	เป็น สฺวาน	เช่น ทิสฺวาน
ยุ	เป็น อน	เช่น โกธโน, ภาสโน

บางครั้งเป็นการแปลงรวมกันระหว่างสระหรือพยัญชนะท้ายธาตุกับ
ปัจจัยเป็นอย่างอื่น เช่น

(ภ)	อุ	+	(ณ)	ย	เป็น	อพุพ	เช่น	ภพุโพ, ภพุพิ
(ย)	ชฺ	+	(ณ)	ย	เป็น	คฺค	เช่น	โยคฺคิ
(ม)	ทฺ	+	(ณ)	ย	เป็น	ชฺช	เช่น	มชฺชิ
(ค)	มฺ	+	(ณ)	ย	เป็น	มฺม	เช่น	คมฺมิ

(ค) ท + (ณ) ย	เป็น	ยท	เช่น	การยท
(ปู) จณ + ต	เป็น	ฏฐ	เช่น	ปฏฐ
(ภ) นช + ต	เป็น	คค, ฏฐ	เช่น	ภคโค, ภฏฐ
(ท) นส + ต	เป็น	ฏฐ	เช่น	ปฏฐ
(ว) ส + ต	เป็น	อตุต	เช่น	วสุสวตุต

3. อากม ได้แก่ การเพิ่มเสียงสระ พยัญชนะ หรืออนิคนิต ในการสร้างคำ เพื่อให้ได้รูปตรงตามที่ต้องการ ในคัมภีร์สัททนต์ิปกรณ์ ตอนกิตกัปปี กล่าวถึงอากมไว้ทั้งหมด 7 ตัว คือ

3.1 อก อากม ใช้ลงหลัง อ ในคำว่า อทุกขล

3.2 อิ อากม ใช้ลงหลังธาตุหน้าปัจจัย เมื่อไม่ลงพยัญชนะที่สุกธาตุ เช่น การิย์, ชนิดพหุ, วิหิต, กริตฺวา, อิจฺฉิต เป็นต้น บางครั้งใช้ลงหลังบทหน้า หน้า ฎ และ กร ธาตุ เช่น สัตฺติฎฺโต, พฺยณฺตฺกฺโต

3.3 อี อากม ใช้ลงหลังบทหน้า หน้า ฎ และ กร ธาตุ เช่น สมฺมุชฺชฺฎฺโต, กพฺทฺมีฎฺตํ, ภสฺมีกตํ เป็นต้น

3.4 อุ อากม ใช้ลงหลัง อท ธาตุ หน้า มนุ ปัจจัย ในคำว่า อาตุมา

3.5 อู อากม ใช้ลงหลัง วิท ธาตุ ในคำว่า โลกวิท

3.6 ุ อากม ใช้ลงหลังบทหน้า หน้าธาตุ เช่น อรินฺทโม, เวสฺสนฺตโร เป็นต้น ในคัมภีร์รูปสัทธา ไม่ถือว่าคำเหล่านี้ ลง ุ อากม แต่จัดเป็นพุทธิยาตปปริสสมาส ประเภท ไม่ลงวิภक्ति (อลุตตสมาส)²⁰⁸

3.7 ย อากม ใช้ลงหลังธาตุ หน้าปัจจัย แล้วแปลงรวมกับพยัญชนะท้ายธาตุ เป็นอย่างอื่น เช่น อุปฺปชฺชิตฺวา, พฺยณฺตฺวา เป็นต้น ความจริง ย อากมนี้ คือ ย ปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยประจำหมวด ทิว ธาตุ

²⁰⁸ พุทธปิยมหาเถระ, ปทรูปสัทธา, หน้า 160.

นอกจากจะใช้วิธีการของสนธิเข้าช่วยในการสร้างคำกิตก์แล้ว บางครั้งต้องอาศัยวิธีการทางภาษาอย่างอื่นเข้าช่วยด้วย เพราะวิธีการของสนธิอย่างเดียวไม่สามารถสร้างคำบางคำให้สำเร็จรูปได้ วิธีการทางภาษาดังกล่าว เรียกว่า นිරุตตินยะมี 5 อย่าง²⁰⁹ คือ

- 1) วรรณาคม ได้แก่ การเพิ่มอักษร เช่น อุทกขล มาจาก อุท + มข + อล ปัจจัย ลบ ฐ และ ม แล้วลง อก อาคม²¹⁰
- 2) วรรณปริยาย ได้แก่ การสลับที่อักษร เช่น สีโท มาจาก หีส ธาตุ อ ปัจจัย นำ ส ไปไว้หน้า ท มาไว้หลัง ลบ นิกคหิต ที่ชะ อี เป็น อี²¹¹
- 3) วรรณวิการ ได้แก่ การเปลี่ยนอักษร เช่น นียโต เป็น นียโก²¹²
- 4) วรรณนาส ได้แก่ การลบอักษร เช่น เมขลา มาจาก เมทน + ข + มาลา ลบ ทน เหลือแต่ เม, ลบ มา เหลือแต่ ลา จึงได้รูปเป็น เมขลา²¹³
- 5) ธาตุนมตฤตติสยโยค ได้แก่ การประกอบด้วยเนื้อความอันยิ่งเกินกว่าความหมายของธาตุ เช่น มยฺหโร มาจาก มย ธาตุ ในความหมายว่า "ไป" เป็น ธาตุนมตฤตติสยโยค เพราะมีความหมายว่า "ร้อง" ดังมีวิเคราะห์ว่า "มหิย รวตตี มยฺหโร"

²⁰⁹ นිරุตตินยะ เป็นวิธีการทางภาษาที่ใช้ในการสร้างรูปคำทั่วไป ไม่เฉพาะแต่คำกิตก์เท่านั้น มักเป็นศัพท์ที่มีการสร้างรูปคำพิเศษ วิธีการบางอย่างคล้ายกับวิธีการของสนธิ แต่มีลักษณะพิเศษกว่า.

²¹⁰ อัครวังสมทาเดระ, สัทนทีปกรณํ สุตตมาลา, หน้า 425.

²¹¹ โมคคัลลานมทาเดระ, โมคคัลลานปญฺจิกา, หน้า 19.

²¹² เรื่องเดียวกัน.

²¹³ อัครวังสมทาเดระ, สัทนทีปกรณํ สุตตมาลา, หน้า 426.

(ผู้ร้องบนแผ่นดิน)²¹⁴ หรือมาจาก มที่ บทหน้า รุ ธาตุ ในความหมายว่า "ร้อง" มีความหมายว่า "ผู้ร้องบนแผ่นดิน" เป็นธาตุนมัตตาศยโยคะเพราะมีความหมายว่า "นกร้อง" เท่านั้น ไม่ได้หมายถึงสัตว์อื่น²¹⁵

นิรุตตินยะทั้ง 5 อย่างนี้ เป็นวิธีการที่สำคัญมากในการสร้างรูปศัพท์ขึ้นใช้ในภาษา ในคัมภีร์สหณีติปกรณ์ พระอัครวงศาจารย์ได้กล่าวสรุปเป็นคาถาไว้ว่า

“วณฺณาคโม วณฺณปริยโย จ
 เทว จาปเร วณฺณวิการนาสา
 ธาตุนมตฺตาศยเณ โยโค
 ตทฺจจเต ปญฺจวิธํ นิรุตฺตี.”²¹⁶

ท่านกล่าวนิรุตติไว้ 5 อย่าง คือ การเพิ่มอักษร การสลับที่อักษร การเปลี่ยนอักษร การลบอักษร และการประกอบด้วยความหมายอันยิ่งเกินของธาตุ

อย่างไรก็ตาม แม้นิรุตตินยะจะช่วยให้สามารถสร้างคำที่ไม่อาจสร้างได้โดยวิธีอื่นให้สำเร็จ ก็ไม่ได้หมายความว่า จะใช้วิธีการของนิรุตตินยะได้เสมอไป ต้องคำนึงถึงความหมายด้วย ดังที่พระอัครวงศาจารย์ได้กล่าวไว้ว่า

“อจินฺเตยฺโย หิ นิรุตฺตินโย เกวลํ อตฺตยฺยตฺตปิฎกฺกนฺตฺตโตว, อตฺตยฺยตฺตียํ สติ
 นิปฺพาเตตฺตมสฺสกุญฺเณยานิปี รูปานิ อเนเนว สีชฺชณฺตฺตี.”²¹⁷

²¹⁴ โมคคัลลานมหาเถระ, โมคคัลลานปญฺจิกา, หน้า 19.

²¹⁵ ฐัมมานันทมหาเถระ, ทวาทสฺสฺจารา ปญฺจปญฺญาสนยา (ลำปาง: วัดท่ามะโอ, 2523), หน้า 143.

²¹⁶ อัครวังสมมหาเถระ, สหณีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า 427.

²¹⁷ อัครวังสมมหาเถระ, สหณีติปกรณ์ ธาตุมาลา, หน้า 184.

ก็ นิรุตตินยะ เป็นสิ่งไม่ควรคิด เป็นเพียงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความหมายที่เหมาะสม
เท่านั้น, เมื่อมีความหมายเหมาะสม รูป (คำ) ที่ไม่สามารถสำเร็จได้ (ด้วยวิธีอื่น) ย่อม-
สำเร็จได้ ด้วยนิรุตตินยะเท่านั้น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย